

ԱՐՁԱՅԻՆՆԵՐ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԳՈՒՐՍ ԵՒ ԳԱԼԻՍ ԿԻՐԱՍԿԷ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրի ն հիշք ընդել: Բաժանորդագրու թիւնն ընդունվում է «ԱՐՁԱՅԻՆՆԵՐ» Խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրական-ճառարանացում: Օտարաքաղաքացիք գրվում են՝ Тифлисъ. Редакция „Арцаганкъ“.

Առանձին համարները 10 կ.

Յայտարարութիւնները բաւեն 2 կ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Տիկինն Հայ Հոգևորականութեան ներկայանալը նորահաստատ Կաթողիկոսին: Վեհ. Կաթողիկոսի ներկայանալը իշխ. կառավարչապետին: Վանքի վերաշինութիւնը: Պ. Տէր-Սէփականդրեանցի գերբը: Չարլս Գիլքի ճառը:—ՆԱՄՍԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ:—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Սէր Լայօն Պլէյֆարի ճառը:—ՓԵԼԻՒՏՈՆ: Մտապտտանք: Փաշայի հարեմում:—ՄԱՏԵՆԱԽՍՈՍՈՒԹԻՒՆ: Տիեզերական լեզու:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՏՓԻԹՍԻ ՀԱՅ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԵՐԿԱՆԱԼԸ ՆՈՐԱՀԱՍՏԱՏ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ

(Մեղա. № 81)

Ամսիս 12-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին քաղաքիս բոլոր Հայ Հոգևորականները ժողովուրդեցան Վանաց մայր եկեղեցին՝ ներկայանալու Նորին Վեհափառութեան Տ. Տ. Մակար Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի: Բաժանալք փլոն ծածկած դուրս գալով եկեղեցուց, զնացի: Կանգնեցին առաջնորդարանի դահլիճում: Մի քանի րոպէից լսող դուրս եկաւ Նորին Վեհափառութիւնը և կանգնեց դահլիճի ծալքին, երկու կողմից եպիսկոպոսներով շրջապատուած: Ապա տեղական առաջնորդ սրբազան Արիստակէս եպիսկոպոսը դարձաւ դէպի Վեհափառ Հետեւեալ խօսքերով. «Վեհափառ Տէր, երեք տարի է, յորմէ հետէ ես վարում եմ թեմումս առաջնորդի պաշտօնը և անհամբերութեամբ սպասում էի Ազգիս Վեհափառ Հայրապետին: Այսօր ահա հասաւ ժամը, և ես պատիւ ունիմ ներկայացնել Ձերդ Վեհափառութեան քաղաքիս Հոգևորականաց դասը և խոնարհաբար խնդրել որ ցոյց տաք նոցա այն ճանապարհը, որով պէտք է զնան նոքա ախուհետեւ և օրհնէք նոցա»:

Այդ խօսքերից լսող Ն. Վեհափառութիւնը հետագայ խրատը խօսեց ներկայ եղող քահանաներին.

«Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ ես ինչ քաղաք մտել եմ, ամեն տեղ Հայ ժողովրդոց խնդրել եմ որ իրենց աղօթքի մէջ խնդրեն Աստուծոյ որ կազդուրէ իմ Հոգևոր և մարմնաւոր կարողութիւնքս իմ եկեղեցին ու ազգը կառավարելու համար: Ես ցանկանում եմ եկեղեցին և Հոգևորականութիւնը կառավարել ու դատել արդարութեամբ, իմաստութեամբ և առանց աշտուրթեան: Բայց արդարութեամբ դատելը շատ անգամ սրով է եղել: Դուք, ի հարկէ, զիտէք, ինչպէս Սողոմոն արքան սրով որոշեց իւր դատաստանին մատուցուած մանկան հարազատ մայրը:

«Մեզ, Հոգևորականներին, սուր չէ տրուած, և ես սրով փոխարէն պէտք է դործ դնեմ աղ և լոյս: Աղի մի յատկութիւնն է անհամ կերակուրը համովացնել. միւսը այն է, որ երբ վերքի վերայ դրուի՝ կը կսկծեցնէ: Լոյսն էլ նոյնպէս. թէ՛ խաւարն է փարատում և թէ՛ այլոց է: Մեր ներկայ Հոգևորականներից շատերը չեն ճանաչում ու յարգում իրենց կոչումն ու պաշտօնը. ես աղպիսիների պէտք է պատժեմ աղով և լուսով. Հոգևորականի անձին չեմ դիպչի ես. այլ կը պատժեմ նորա մէջ՝ նորա չարութիւնը, մոլութիւնը և զեղխութիւնը:

«Մինչև օրս արժանաւոր և անարժան քահանան չեն եղել որոշուելիս. ձեզնից շատերը առանց որեւիցէ նշանաւոր գործ կատարելու իրենց ասպարիզում ստացել են զանազան պարգևներ՝ խաչ, կամիլակաշ, աւագ քահանայութիւն և այլն. ուրիշ առաւել անարժաններն էլ ամեն միջոց գործ են դրել նոյն պարգևներին արժանանալու համար. և այսպիսով արժանաւորութիւնն ու առաքիւնութիւնը մոռացութեան են տրուել: Այսուհետեւ պէտք է լսաւճադիմեն շնորհքը, իմաստութիւնը և հանճարը: Դոցա հետ էլ եկեղեցականի առաքիւնութիւնը և գովանի վարք ու բարքը պէտք է լինեն նորա արժանաւորութիւնը: Իմ օրովս պէտք է բարձրանայ

Հոգեւորականութիւնը: Մինչև այսօր աշխարհականներն են եղել քահանաներին ճանապարհ ցոյց տուողներն և նոցա իրենց Հաճոյից Համաձայն դեկլարողները. այսուհետև քահանայք պէտք է լինեն նոցա ճանապարհ ցոյց տուողը: Դուք պէտք է լինէք ժողովրդեան ուսուցիչ. ո՛չ միայն որդւոց, այլ և ծնողաց: Ես ցաւելով պէտք է ասեմ, որ ձեզնից նոքա, որոնք գիմնադրոններում Հայ մանկանց կրօնի և լեզուի ուսուցիչներ են, չեն կարողանում իրենց խնամքին յանձնուած մանկանց մէջ մեր եկեղեցու պահանջին յարմար ոգի ներշնչել ու դաստիարակել: Գալով այն քահանաներին, որոնք որ և իցէ գործում մինչև օրս յանցաւոր են ճանաչուած, ես այդպիսիների անցեալը չը պէտք է ի նկատի ունենամ և ներում եմ նոցա. բացի նոցանից, որոնք արդէն բանադրուած կամ արգելուած են Հոգեւոր իշխանութիւնից: Դուք պէտքէ ջնջէք ձեր սրտից չարութիւնը և Համեստութեամբ գործէք ու ձեզ յանձնուած ժողովուրդը Հովուէք, ինչպէս վայել է մի ճշմարիտ Հոգեւորականի՝ ի միխթարութիւն իմ սրտի և յուրախութիւն Ազգի և եկեղեցւոյ»:

Ապա օրհնեց նոցա և արձակեց, և ամենքը Համբուրելով Նորին Աեհափառութեան Աջը, Հեռացան:

*
* *

Նորահաստատ կաթողիկոսի մուտքն ի Թիֆլիս ամսոյս 11-ին արդէն նկարագրել ենք «Արձագանքի» անցեալ Համարում:

Կանխաւ պաշտօնապէս որոշուած կարգադրութեան Համեմատ՝ նորահաստատ կաթողիկոսն այցելութիւն պիտի անէր Կովկասի պ. կառավարչապետ՝ իշխան Դօնդուկով-Կօրսակովին իւր գալստեան յաջորդ օրը, այն է ամսոյս 12-ին:

Աեհափառի պալատ գալուց առաջ, այն տեղ Հաւաքուած էին պաշտօնական Հրաւերով Թիֆլիսի բոլոր զինուորական և քաղաքական բարձր աստիճանաւորներն, իրաւասունները և Հասարակութեան պատուաւոր անձինքը: Դրսումն էլ կանգնած էին դրօշակիր Համբարները:

Նորին Աեհափառութիւնն եկաւ պալատ ժամը 1-ին: Նորա կառքի ետևից գալիս էր կօզակների մի վաշտ և առանձին կառքերով Հետևում էին վիճակիս Սրբազան Առաջնորդն և մի քանի այս տեղ գտանուող Հայ եպիսկոպոսներ:

Պ. կառավարչապետը անձամբ ընդունեց նորահաստատ կաթողիկոսին պալատի հոյակապ սանդուղների վերայ և Հրաւիրեց նորան սպիտակ դահլիճն, ուր երկու երկար շորքերով կանգնած էին նորա գալստեան սպասող վերոյիշեալ անձինքը:

Երբ Աեհափառը ներս մտաւ, պ. կառավարչապետը առաջարկեց կարգալ Նորա Հաստատութեան և պարգեւատրութեան Կայսերական Հրովարտակներն. և ապա թէ Նորին Պայծառափայլութեան ազիւտանտ իշխ. Գ. Մե-

լիքովն և Կամեր-իւնկէր Դ. Մելիքովն սեղանի վերայից վերցնելով այդ Հրովարտակները, սրահի մէջ տեղը կանգնեցան: Կաթողիկոսի Հաստատութեան Հրովարտակն բարձրաձայն կարգաց պ. կառավարչապետի դիւանատան վերատեսուչ գեներալ-մայօր Ա. Շեպելեովը: Ընթերցանութիւնից յետոյ Հրովարտակը մատուցուեցաւ Նորին Աեհափառութեան:

Նոյն գեներալ-մայօրը կարգաց և յանձնեց կաթողիկոսին Բարձրագոյն Հրովարտակները Ալեքսանդր Նեվսկու պատուանշանի և վեղարի ազամանդեայ խաչի պարգևման մասին: Այնուհետև պ. կառավարչապետն անձամբ կախեց Աեհափառի լանջից Ալեքսանդր Նեվսկու պատուանշանն, իսկ վեղարի խաչը նորա ձեռքի մէջ դրաւ:

Այս արարողութիւնից յետոյ իշխ. կառավարչապետը դառնալով նորահաստատ Հայրապետին, ասաց Հետևեալ ճառն, որ մենք թարգմանում ենք պաշտօնական «Կովկազ» լրագրից.

Սրբազնագոյն Պատրիարք.

«Մատուցանում եմ Ձերդ Աեհափառութեան ինչպէս անձամբ իմ կողմից, նոյնպէս և ի դիմաց բոլոր ներկայ գտանուողների և ի դիմաց ամբողջ Կովկասեան երկրի, ամենաանկեղծ շնորհաւորութիւններ Ձեր Հաստատուելու առթիւ ի կոչման Պատրիարք-Կաթողիկոսի:

Ընդունեցէք, Ձերդ Սրբութիւն, նա և շնորհաւորութիւններս՝ Կայսեր դէպի Ձեզ ունեցած ողորմածութեան և վստահութեան նշանների առթիւ, որ ես բախտ ունեցայ մատուցանել Ձեզ այս Հանդիսաւոր օրը:

Կարծում եմ, որ ընդհանուր զգացմունքների արձագանք կը լինիմ, եթ ասեմ, որ Ձեր այս բարձր կոչման մէջ նշանակուելը ամենալու գրաւական է Ձեզ յանձնուած Հօտի խաղաղ յառաջագիւծութեան, անդորրութեան և բարեբաստութեան:

Ձեր անցած բարեպաշտական և բազմափորձ կեանքի ասպարէզը, որ նուիրուած էր բարւոյն և սիրոյ և խաղաղութեան ուսման, թող և՛ս առաւել ամրապնդէ այն յօդերը, որոնք միաւորում են Թագաւոր Կայսեր բոլոր Հպատակներին, Նորա Հզօր պետութեան ներքոյ, ի փառս սիրեցեալ Միապետի և ի բարօրութիւն մեր ընդհանուր թանգագին Հայրենեաց»:

Երբ իշխ. կառավարչապետի այս ճառն սինօդի պրօկուրօր պ. Տէր-Օսիպովն Հայերէն թարգմանեց, նորահաստատ Կաթողիկոսն պատասխանեց Հետևեալ խօսքերով, որ մենք յառաջ ենք բերում «Մեղու Հայաստանի» լրագրից.

Ձերդ Պայծառափայլութիւն.

Կը մատուցանեմ Ձեզ և բոլոր այս Հանդիսական զօրապետաց և ազնուականաց Իմ խորին շնորհակալութիւնը Ձեր սրտագին շնորհաւորութեանց Համար: Ես Իմ անձը երախտապարտ կը Համարիմ յաւիտեան Նորին Կայսերական Մեծութեան Օգոստափառ Կայսերն Մերոյ, որ այսպէս առատօրէն Հաճեցաւ ծաւալել Իւր ողորմութեան և գթութեան շնորհն առ անձնաւորութիւն իմ

և առ Ազգն Իմ սիրեցեալ, Հետեւելով Իւր նախորդ ծնողաց ընթացքին, որոյ Համար յատկապէս կը խնդրեմ Զեր Պայծառափայլութիւնից արկանել յոռո Նորին Մեծութեան Իմ սրտի անսահման գոհունակութիւնը և ամենահպատակօրէն երախտագիտական զգացմունքը: Հայ ազգը միշտ Հաւատարիմ եղած է և շնորհապարտ առ Մեծահօր Պետութիւնն և այսուհետեւ ևս նոյն Հաւատարմութեան մէջ անդրդուելի պիտի մնայ: Ես վստահ եմ թէ՛ Մեր Ազգը երջանիկ պիտի լինի ընդ Հովանաւորութեամբ Պետութեան Ռուսաց և Նորին Կայսերական Մեծութեան սիրտը գթած և ողորմած նորա վերայ: Իսկ ինչ որ կը վերաբերի անձնականապէս ինձ, կը վստահիմ ասել թէ՛ սովոր գոյով յարգել ամենայն օրինական գործ, արդարութիւն և ճշմարտութիւն, այսուհետեւ ևս պիտի աշխատիմ որքան կարող եմ արդարացնել Զեր ամենքի և Ազգիս յոյսը և ակնկալութիւնը և Տէր Աստուած պիտի զօրավիզն լինի Ինձ կառավարել Իմ եկեղեցին և ազգը այնպէս, ինչպէս ցանկալի է Օգոստափառ Կայսերն Մերոյ և վայել Նորա շքեղ Գահոյն և Մեծ անուան»:

Ճառախօսութիւններէց յետոյ Նորին Պայծառափայլութիւն իշխան Դօնդուկովի կողմից ներկայացուեցան նորահաստատ Կաթողիկոսին Հանդիսականներն. իսկ Կաթողիկոսը ներկայացրեց Նորան իրան ուղեկցող բարձր Հոգեւորականներին:

Ի վերջոյ իշխան Դօնդուկով-Կօրսակովը առաջնորդեց նորահաստատ Կաթողիկոսին իւր ամուսնի՝ իշխանուհի Նադէժդա Անդրէեւնայի սենեակները, ուր պատրաստուած էր թէյ:

* *

Մեր անցեալ յօդուածում ցոյց տալով վանքի մայր եկեղեցւոյ վերաշինութեան անհրաժեշտ կարեւորութիւնը, լիեցեցինք այն ջանքերի մասին, որ գործ է դրել Ս. Արիստակէս եպիսկոպոսը այդ խնդիրը առաջ տանելու համար. մենք վերջացրինք Հաղորդելով որ վանքի ծխականներէց մի յանձնաժողով էր կազմած Ս. Առաջնորդին օգնելու համար այս ձեռնարկութեան մէջ:

Սոյն այս յանձնաժողովը անցեալ տարուայ Հոկտեմբեր ամսին գումարելով առաջնորդարանում իւր ընտրողներին, մի գեկուցումն տուեց իւր գործունէութեան մասին: Ներկայ եղած Հասարակութիւնը կարեւոր համարեց ընդարձակել յանձնաժողովը նորանոր անդամներ աւելացնելով և միաձայն ընտրեց Հետեւեալ անձինքներին. 1) Նիկողայոս Փրիգունեանին, 2) Իշխան Ամատունուն, 3) Բաղդասար Եղիազարեանին, 4) Յովհաննէս Գուրգէնբէգեանին և Աբգար Յովհաննիսեանին:

Այս կերպով կազմուած յանձնաժողովը որոշեց նախ և առաջ մի Հմուտ ճարտարապետ հրաւիրել որպէս զի վանքի այժմեան շինութիւնը Հիմնաւորապէս քննելուց յետոյ, պարզուի թէ արդեօք կարելի է բաւականանալ

վերանորոգելով մի քանի մասերը թէ հարկ կայ քայքայուած շինութեան փոխարէն նոր տաճար կառուցանել:

Այս նպատակի համար հրաւիրուեցաւ պ. Շտերն ճարտարապետը, որ մանրամասն Հետազօտութիւններէց յետոյ եկաւ այն եզրակացութեան, թէ Հին շինութեան վրայ որեւէ նորոգութիւն անելը միանգամայն ապարդիւն է: Յանձնաժողովը աչքի առաջ ունենալով հոկտեմբերին գումարուած ժողովրդականների որոշումը, որ «եթէ անհրաժեշտ համարուի նոր շինութիւն սկսել, ձեռնարկել անպատճառ առանց վհատելու, — ըստ որում որքան էլ ժողովրդի ներկայ նիւթական գրութիւնը ձախորդ լինի նորա բարեպաշտութիւն և ջերմեւանդութիւնը կանգ չեն կարող առնել ձախորդութեանց առաջ». և այն Հանգամանքը որ զանազանութիւն այդ դէպքում կլինի միայն տարիների մէջ. փոխանակ Հինգ վեց տարուան գուցէ շինութիւնը 15—20 տարի տևի—վճռեց ըստ այսմ մշակել նորոգ շինութեան խնդիրը: Ներկայ տարւոյս յունիսի 14-ի ժողովում վճռեց 200 ռուբլի ճանապարհածախս տալ ճարտարապետ պ. Շտերնին և ուղարկել նորան համաձայն նորա արտայայտած ցանկութեան, Անի, Եջմիածին, Խորվիրապ, Մոզնի և այլ վանքերը՝ աւելի մերձաւոր կերպով ուսումնասիրելու հայկական ճարտարապետութիւնը: Իւր ճանապարհորդութիւնից յետոյ պ. Շտերնը մի գեղեցիկ մշակուած գեկուցումն տուեց յանձնաժողովին, որից երևում է որ ճարտարապետի առանձին ուշադրութիւնը գրաւել էր մանաւանդ Անուոյ մայր եկեղեցին, ինչպէս նաև Ս. Գայիանէի և Ս. Հռիփսիմէի կաթողիկէները: Պ. Շտերնը ներկայացրեց ընդամին յանձնաժողովին արդէն կազմուած մակարդակի մի ուրուագիծ, որ ընդհանուր հաւանութիւն գտնելով, յանձնուեցաւ ճարտարապետին իրականացնել:

* *

Այս օրերում մամուլին չաճառեալ է և մինչև 1886 թուի յունիսը լոյս տեսնելու է Թիֆլիսի ընկերութեան Հայերէն գրքերի հրատարակութեան տպագրութեամբ հետեւեալ գիրքը՝ Թիֆլիսի Երեմիայի մտաւոր կեանքը. մասն 1. բանաստեղծութիւնք, որ պարունակելու է իւր մէջ Թիֆլիսցոյ՝ երգեր և խաղեր, ջանգուլումներ, աղօթքներ, աղօթել, առածներ և առացուածներ, հանելուկներ, շուտ առեւտրներ, օրհանգիստ և բարեմաղթութիւնք, անէճք և չէշոց, երգումն, սպառնալիք, փաղաքշահք և խնդիր, սոջոյն և շնորհաւորութիւն, ծաղր և հանաք, կրօնաց սուգ, կենացներ, փողոց փողոց շրջող մանրամաճառների (կենտոների) բացառանշույթիւններ, աւելի և Հին անուաններ և աղղեր և զանազան երկրացոյ մասին ածականներ, ոճեր և դարձուածներ, հեքեթներ: Ժողովեց Գէորգ Տէր Ազէքոսանդրեան: Ժողովածուն ութածալ թերթի վերայ 600 երեսից աւելի տեղ է բռնելու:

* *

«Daily News» լրագրի գինուորական թղթակիցն պ. Սկիննէր նորերս կարգաց Լօնդօնի կլուբներից մէկում մի ճառ «մեծ Բուլգարիայի մասին», որի մէջ պնդում

էր, թէ պէտք է հեռացնել տաճիկներին Բալկանեան թերակղզուց: Ճառախօսին սրահ մտցնողն էր Չարլզ Դիլլի, որ նորա ընթերցանութիւնից յետոյ ինքն էլ իւր կողմից հետեւեալն ասաց ի միջի ալլաց.

«Ինչքան էլ բանաւոր լինէին Բեռլինի դաշնագրին հիմք տուող տեսական գիտումներն, բայց և այնպէս գործնական կիրառութեան մէջ նա շատ հեռու մնաց իւր վերայ դրուած յոյսերի իրագործումից: Հայաստանի ինքնօրինութեան և եւրոպական Թիւրքիայի մէջ մշտնջուրէր բարենորոգումների խնդիրներն ամենից լաւ են ապացուցանում, թէ որ աստիճանի կամայօրէն վարուեցան Բեռլինեան վեհաժողովի վճիռների հետ: Այժմ ամենքն էլ համաձայն են, որ Բուլղարիայի և Արևելեան Բուլղարիայի—այդ՝ միայն մի լեռնաշղթայով անջատուած և մի համասեռ ազգաբնակչութիւն ունեցող երկրի բաժանումն մի խոշոր սխալ էր եւրոպական գիւտնագիտութեան կողմից: Բալկանեան թերակղզու բնակիչների մեծագոյն մասն պատկանում է սլավոնական ցեղին և պ. Սկիններ ցոյց տուաւ, որ Բուլղարեան ազգութիւնը հասնում է գրեթէ մինչև ծովեզերքն և դադարում է դորան չըհասած: Սա մի շատ կարևոր փաստ է, որ պէտք է միշտ աչքի առաջ ունենալ, որովհետև ծովեզերքի երկարութեամբ յունական ժողովուրդ է նստած, և շատ ցաւալի կը լինէր, եթէ Հիւսիսային բուլղարներն արտաքսէին ծովեզերքից յունական քաղաքակրթութիւնը (լսեցէք, լսեցէք): Այնուհետև մեծ դժբախտութիւն կը լինէր, իմ կարծիքով, եթէ Բուլղարիան Սերբիայից նուաճուէր, ինչպէս որ առիթ ունինք երկնչելու, վերջին լուրերին նայելով: Եթէ Եւրոպան ունի դեռ ևս մի որ և է նշանակութիւն, եթէ նա կարող է տակաւին միաբան գործ տեսնել մի որ և է նպատակով,—անհրաժեշտ է, որ նա գործէր յատկապէս այդ մեծ աղէտի առաջն առնելու համար (լսեցէք, լսեցէք): Հեշտ չէ գէտի մի համերաշխ գործողութիւն գրգել Եւրոպան. սակայն եթէ երբ և իցէ եղել է մի գէտք, ուր որ անհրաժեշտ էր Եւրոպայի միաբան գործողութիւնը,—այդ գէտքն է արգելումն եղբայրասպան պատերազմի Բուլղարիայի և Սերբիայի միջև» (Հաւանութիւն):

Արձագանքի № 15-ում (երես ա. և բ.) տպուած սրբ. Առաջնորդի ճառի մէջ բերելու պատճառ, ինչ որ աչք, բուրբուցեն և բազմեւադի բառերի տեղ պէտք է կարգաւ՝ բերելու պատճառ, զի ինչ որ, բուրբուցեն և բազմեւադի:

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ

8 Հոկտ. 1885 թ.

Օսմանեան պետութեան եւմտական վիճակն յոյժ ողորմելի էր արգէն, Արևելեան Բուլղարիի գէտքերուն

առթիւ աւելի ևս վատթարացաւ, ըստ որում հարկ անհրաժեշտ եղաւ մեծամեծ ծախսեր ընել, զինուց, ռազմամթերաց և այլ առարկայից փոխադրութեան և դորաց տեղափոխութեան համար: Սեպտեմբեր 7-էն ի վեր այս առթիւ ահագին ծախք ունեցաւ Թուրքիա, այն է մօտ 5,000,000 ուրլի և այսօր տազնապալից կացութեան մէջ կը գտնուի: Եւմտական վիճակն քիչ շատ բարւոքելու համար քանի մ'օր առաջ եւմտական բարւոքման յանձնաժողով կազմուեցաւ: Երեկ այդ յանձնաժողով ի նիստ գումարեցաւ նախագահութեամբ կայսերական անձնական գանձուն նախարար Գազեզեան Յակոբ փաշայի. սակայն ակներև է թէ Թուրքիոյ եւմտական կացութիւն իւր անկման գագաթնակէտին հասած լինելով այսպիսի յանձնաժողովներ ոչինչ բարւոքում կրնան յառաջ բերել: Բ. Դուռն ի նկատ ունենալով այս իրողութեան ճշմարտութիւն անգաղար կտրիպէր և կը թախանձէր եւրոպական տէրութեանց, որպէս զի այս վերջինք օր առաջ իրենց վերջնական որոշումն տան Արևելեան Բուլղարիի խնդրոյն առթիւ: Բ. Դուռն բաւական երկար ժամանակ սպասեց եւրոպական տէրութեանց պատասխանագրոյն և վերջապէս ստացաւ քանի մ'օր առաջ: Սակայն խեղճ Թուրքիա, որ տասն և աւելի տարիներէ ի վեր եւրոպական գիւտնագիտութեանց խաղաղիք դարձած է, այս անգամ ևս խրուած կը մնայ այդ գիւտնագիտութեան լարելին թոսին մէջ: Տէրութիւնք գրեթէ պատասխան մը տուած չեն Թուրքիոյ. պարսաւեր են բուլղարաց ընթացքն, գովեր զԹուրքիա, որ շրջահայեցողութեամբ կը վարուի, ճանչած են սուլթանի գերիշխանութիւնը, բայց ինչ որ ամենագլխաւորն է և խնդրոյն էական մասը կը կազմէ բոլորովին լուրթիւն պահպանած են այն մասին. Թուրքիոյ հարկաւոր էր գիտնալ թէ ինչ պիտի ընէ վերջապէս, իսկ այդ առթիւ բան մ'ըսած չեն տէրութիւնք:

Բ. Դուռն ընդ երկար սպասելու միջոց չունի, նախարարքն ժողով գումարուելով իսկոյն կը քննեն պատասխանագիրն և անկատար կը գտնեն զայն. ուստի Բ. Դուռն հեռագրաւ իւր պատասխանը կը հաղորդէ մեծ տէրութեանց մօտ գտնուող Օսմանեան գեսպանաց, Բ. Դուռն կը պահանջէ այդ հեռագրաւ որ իրաց նախկին վիճակը պահպանուի և թոյլ տրուի Թուրքիոյ, որ յարգել տայ այն իրաւունքներ զորս տուած է նմա Բերլինի դաշնագրոյն 16-րդ յօդուածն:

Մամուլը, գիւտնագէտները և տէրութիւնք մմանք իսկզբանէ անտի խաղաղութեան պահպանում կը քարոզեն միշտ. ամենքը կը հաւաստեն թէ իրենք հակառակ են պատերազմի, սակայն իրողութիւնները բոլորովին հակառակը կապացուցանեն: Պատերազմն անխուսափելի կը թուի, ամեն պատրաստութիւնք տեսնուած են, ըստ նախնաւանդ սովորութեան քիչ օրէն ճանապարհ կելնէ անգլիական նաւատորմիղը Գարգանելի և Վոսփոր նեղուցներուն առջև կենալու համար: Անգլիական

Թերթ մը ի հաստատութիւն այս ճշմարտութեան հետեւեալը կը գրէ «ստույգ աղբիւրէ կը տեղեկանանք թէ Կ. Պօլսոյ մեծ զրամատուներէն մին յանձնարարութիւն ստացեր է հանքածուխ մատակարարել անգլիական նաւատորմի բոլոր նաւուց, որք արեւելեան ջուրերը պիտի դան»։ Փրանսական նաւատորմ ալ քանի մ'օրէն աստ պիտի հասնի։ Այս ամեն պատերազմի յայտարար նշաններ կը համարուին։ Բաւական ժամանակէ ի վեր աստ կը պատմեն թէ Թուրքիոյ և Արևելեան Բուլղարիի զօրաց միջև մի երկու թեթև կռիւներ տեղի ունեցած են, սակայն այս լուր տակաւին հաստատութիւն չը գտաւ։

Թուրք լրագիրներն իրենց ազգակիցները քաջալերելու համար շատ ոգորմելի կը նկարագրեն բուլղարական բանակի վիճակն, թէ նոցա պաշարը լմնցած է, զօրքերը յուսահատութեան մէջ են, զօրութիւն չունին և այլն և այլն. իսկ Բուլղարիայէն ստացուած նամակներ և թղթակցութիւններ ընդհակառակը կ'ապացուցանեն։ Բուլղարք այսօր աւելի մեծ ոյժ ունին քան երբէք և եթէ մինչև այժմ կար յուսահատութեան և վհատութեան կէտ մը, այն ևս եւրոպական տէրութիւնների մասին էր։ Եւ հաւանօրէն այս ևս գլխաւոր շարժառիթ մ'է որ պատերազմի մեծ գործունէութիւն կը տեսնուի Արևելեան Բուլղարիի մէջ։ Բուլղարական զօրքերը զանազան գունդերու բաժնուած զրաւած են բոլոր ռազմագիտական կէտերը։

Բուլղարիա ի գէն կոչած լինելով 18-էն 42 տարեկան բոլոր արուներն, Բուլղարիոյ և Արևելեան Բուլղարիի միացեալ բանակի զօրաց թիւն 250,000 հոգի կը հաշուի։

Աթէնքէն կը գրեն Կ. Պօլսոյ Թուրք լրագրի մը թէ ամսույ 6-ին միտինգ տեղի պիտի ունենար որուն ներկայ պիտի գտնուէին բոլոր կուսակցութիւնք որք ներկայ պարագային մէջ միացած են։ Այս հաւաքման նպատակն է պահանջել, որ ամեն միջոց ձեռք առնուի իրաց նախկին վիճակը պահպանելու համար։ Անցեալ յօդուածներով յայտնած եմ արդէն թէ յոյներն Արևելեան Բուլղարիի դէպքերու սկսումէն ի վեր բարեկամացած են Թուրքաց հետ, պատեհ առթիւ զայնս կողոպտելու նպատակաւ։ Ըսի նոյնպէս թէ այս բարեկամութեան գլխաւոր պատճառն այն է որ իրենք կ'աւանդուին Բուլղարներն և չեն ուզեր Ա. Բուլղարիի միացումը։ Այս ատելութեան շնորհիւ այնքան յառաջ գացին յոյներն, որ սկսան մեծամեծ պատրաստութիւններ տեսնել նաւատորմիդն կազմ և պատրաստ պահել։

Թուրքիա, որ դիտած էր Բոսնիոյ և Յունաստանի պատերազմական պատրաստութիւններ, նախ բողոքեց և բացատրութիւն պահանջեց, յետոյ երբ տեսան անօգուտ անցաւ իւր բողոք սկսաւ բազմաթիւ զօրք ղրկել Յունաստանի սահմաններն և այսօր Սելանիկ լի է օսմանական զօրքերով։

Իրերն առ այժմ այս օրինակ խառն ի խուռն կ'ապրեան մէջ են. և մօտակայ ապագային պատերազմի յայտարարութեան կը սպասէ ամեն ոք։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՐ ԼԱՅՈՆ ՊԼԵՅՖԱՐԻ ՃԱՌԸ

Արեւմտեան Եւրոպայում սովորութիւն կայ, որ սեպտեմբեր ամսին ընդհանրապէս, իրաւաբանները, բժիշկները, լեզուագէտներն, մանկավարժներն, տնտեսաբաններն և ուրիշ գիտնականները ժողովներ են կազմում այլ և այլ ուսումնական խնդիրներ քննելու համար։ Այդպիսի մի ժողով դուբարեց անցեալ ամիս Երեւոյն քաղաքում և ճիւղտանեան ընկերութիւնը։ Ժողովին մասնակից էին 2,300 անդամ։ Նախագահում էր սէր Լայօն Պլէյֆարն, որ մի ներածական ճառ կարդաց այս ընդհանրի վերայ, թէ ինչ պարտաւորութիւններ ունի պետութիւնը գիտութեան վերաբերմամբ։ Սէր Պլէյֆարն իւր հետաքրքրելի ճառն սկսաւ երեսուն տարի տրանից առաջ Ալբերտ Էլսանի առած խօսքերն ընդհանր, թէ «ցանկանք, որ օրէնսդրական մարմիններն և պետութիւնն ուղղորդութիւն դարձնեն վերջապէս գիտութեան կարեւորների վերայ։ Պէտք չէ, որ գիտութիւնը ստիպուած լինի ոգորմութիւն մուրալու. այլ պէտք է, որ նա աչնպիսի մի դիրք բռնէ, ինչ դիրք որ ունի հայրական խնամքին վստահ մի սիրասուն դաւալ. անհրաժեշտ է, որ պետութիւնն իւր զօրութեան տարրերից մին ճանաչէ գիտութիւնը»։ Պետութեան կողմից գիտութեան մատուցուելու հովանաւորութեան հարկը քաջ յայտնի էր տակաւին հին յոյներին և արաբներին, սակայն այդ գիտակցութիւնն անհետացաւ միջին դարերում և գիտութիւնները վերածնութեան միջոցին անգամ չերևան չեկաւ։ Միայն նորագոյն ժամանակումս Գերմանիան և Ֆրանսիան հասկացան գիտնական հետապնդութիւնների մեծ կարեւորութիւնը։ Անցեալ դարում Ֆրանսիան ունէր մի Լափոնալիէ, Գերմանիան մի Լէյբնից, բայց այդ երկրներէն և ոչ մէկը չօգնեց նոցա գիտնական աշխատանքներին։ Երբ արհաւիրքի ժամանակ (terreur) Լափոնալիէն մահուան դատաւարութեանց, հասարակաց ապահովութեան մասնաժողովին մի հանրագիր մատուցին, խնդրելով չեղաձգել պատուհասը, որպէս զի անուանի գիտնականն իւր նշանաւոր փորձերն աւարտել Խարանար։ Սակայն պատասխան տուցուեցաւ, թէ հասարակապետութիւնը գիտնականները կարօտ չէ։ Դուրանից մի քանի տարի առաջ պրոֆեսոր Ֆրեդերիկոս Վիլհելմ Թագաւորը, Ֆրանկֆուրտի համալսարանի հանդիսաւոր ժողովին ներկայ գտնուելիս, ասել էր. «ընական խելքի մէջ ունցն առաւել կարժէ, քան թէ համալսարանական գիտութեան մի ամբողջ տակաւ»։ Այժմ Ֆրանսիան և Գերմանիան կ'ամաչեն այդպիսի խօսքերից։ Ներկայումս դոքա երկուքն էլ մեծ ճիգն են թափում գիտութիւնը յառաջ մղելու և իրանց ելնմտի նշանաւոր մասն յատկացնում են ուսումնական նպատակներին։ Բայց առաւել հոգատար է գիտութեան մասին հիւսիսային Ամերիկայի հասարակապետութիւնն, որ սահմանել է իր թութեան պէտքերի համար 150 միլիօն օրավար պետական հոգերից։

Համեմատաբար միւս յառաջողէմ եւրոպական պետութիւնները հետ իր թութիւնը Անգլիայում ստոր ատելճանի

վերայ է կանգնած: Գործա մասին Հոգ տանելն մասնաւոր նախաձեռնութեան է թողուած և և կառավարչական մարմիններին մէջ մինչև անգամ չը կայ աղբային կրթութեան մի առանձին նախարարութիւն: Միջին կրթութիւնն Անգլիայի մէջ մի հիմնական ունիւթիւնն է: Անգլիան ունի թէև մի քանի լատինական և ռուսական ուսումնարան, բայց դոքա հիմնուած են և պահպանուած են քաղաքներէն և ոչ թէ պետութիւնէն: Միջին դպրոցներն մէջ ուսման գլխաւոր առարկաներն են Հին լեզուները: Այն ինչ նոր ժամանակի պէտքերն պահանջում են ռուսական գիտութիւն: Արտոնքական վարժարաններն անմահ են համարուած իրանց. «Թող նոքա չլինէ Սվիֆտի նկարագրած անմահներն, որոնք աչն տեղ հասան, որ սիրտն վայ տալ իրանց անմահութեան, քանզի ընդունակ չեն ոչ դպրոց, ոչ ճանաչելու, ոչ էլ հասկանալու աչն բոլորը, ինչ որ կատարուած էր նոցա շուրջը»: Արտփետուր Էնթոնի 1884 թ. մի տեղեկագիր էր տուել պարլամենտին, առաջարկելով, որ կրտսիքական վարժարանի ծրագրը փոփոխութեան ենթարկուի աչնպէս, որ շաբաթուայ 40 ժամերէն միայն 14 մեռած լեզուներն յատկացուին, իսկ տաս կենդանի լեզուներն և պատմութեան, 8՝ թուաբանութեան և 8—բնական գիտութիւններն և աշխարհագրութեան: Արտոնքական պաշտպաններն յառաջ են բերում, թէ լատ. է հիմնաւոր կերպով ուսումնասիրել երկու մեռած լեզու, քան թէ վեր ի վերոյ ծանօթութիւն ստանալ միւս գիտութիւններէն: Սակայն հարցնում ենք—արդեօք իրան հիմնական կերպով են աւանդուած Հին լեզուներն միջին դպրոցներն մէջ: Քաղաքական յանձնաժողովն 1868 թ. ստուգեց, որ միջին դպրոցներն 100 տաներէն միայն 30 բաւարար չափով հմուտ են յունաց և լատինաց լեզուներին: Միջին կրթութեան թերութիւնը, Պէյքիարի կարծիքով, նորանումն է կայանում, որ դա աշակերտներն անհատական ձեւերէն և հասկումներն ուղարկութիւն չէ բնագոյն. ասին թէ աշակերտներն կշեր կրամակ լինէին, որոնց կարելի էր յառաջ քշել մի և նոյն ճանապարհով: Թող ուսումնասիրուին կրտսիքական լեզուները. բայց հարկաւոր չէ, որ նոքա մի առանձին մենաշնորհութիւն վայելէին: «Այդպիսի մենաշնորհութեան աչր կանգնելը կընշանակէ խախտել երկատարդ սերնդի մտային զարգացումն և Արտիքուստեան անկողին վերայ ձգձգել մտքերը»:

Համալսարաններն արդէն բուժուել են աչր մոլորութիւնից: Բնական գիտութիւններն, որոնք առաջ աչնքան արհամարհուած էին, աչժամ հովանաւորութիւն և խնամք են դառնում: Սակայն համալսարան չըմանող և վարժարանի նստարանից անմիջապէս կենսական ասպարէզի վերայ ոտք դնող երկատարդներն իրաւունք ունին արտունջ յայտնելու: Նոցա ստացած կրթութիւնը մի դոհացուցիչ գիտական պաշար չէ տալիս ապագայի համար: Ազատ կոչումներ ընտրելիս, ձեռագործութեան և վաճառականութեան ասպարէզի մէջ մտնելիս երկատարդները սակավում են սկսել բանը աչր ու բէնից, ուստի և զարմանալի չէ, որ օտարականներն, մանաւանդ գերմանացիներն և հոլանդացիները, նեղում են անգլիացիներն շատ արուեստներն մէջ, մինչև անգամ նոյն իսկ անգլիական կենդանիներն: Բէլաիական կրթութիւնն մեր օրերում շատ առաւել մեծ քաջալերութեան կարօտ է: Էնթոնի իրաւամբ է նկատում, որ Թիդանթիներն դարում անհնարին է պատերազմի ուղարկել մեր զաւակներին հիմնաւոր ըմբռնութեամբ և վահանով:

Անգլիական կառավարութիւնը շատ ժլատ է գիտու-

թեան պէտքերի համար գրած ծախսելու: Համալսարաններն և կրթիչներն ստանում են միայն 300,000 ռ. տարեկան նըպաստ. աչգքան էլ սահմանուած է Եթովպիայի չորս համալսարաններն համար: Մինչդեռ Գերմանիայում միայն մի համալսարան, օրինակ Սթրասբուրգինը կամ Լէյպցիգինը ստանում է պետութիւնից 400,000 ռ., աչնինքն առաւել քան թէ Եթովպիայի և Իրանիայի բոլոր համալսարաններն միասին առնուած: Սթրասբուրգի համալսարանի նոքուութեան համար ծախսուած է 17,500,000 ֆրանկ. պաւստական համալսարանների տարեկան եկամուտն է 4,000,000 ռուբլի: Առաւել ևս խոշոր են կրթութեան ծախքերն Ֆրանսիայում: Մեծ յեղափոխութիւնից առաջ Ֆրանսիան ունէր քսաներեք անկախ պատառական համալսարան մի մի կամ երկու բաժանմունքով: Նապոլէօն I կամեցաւ մի մեծ համալսարան ստեղծել Փարիզի մէջ. նա խախտեց միւս համալսարանների զարգացումն և մաշրաքաղաքի մէջ կենդանացրեց գիտութեան մշակութիւնը: Փարիզի համալսարանը միակ միալով, ինքն էլ բնկաւ: Նապոլէօն III-ի օրով, օրինակ 1868 թ., աչգ համալսարանը ծախսել էր միայն 20,000 ֆր. դուտ ուսումնական նպատակների համար: Ֆրանսիայի պաւստական պատերազմից յետոյ Ֆրանսիան հսկայական ճիւղ է թափում դաւանների կրթական վեճակը բարեւոքելու համար: Նա արդէն ծախսել է 82,000,000 ֆր. դաւանական գիմնադրումների բացման համար, և յատկացրել է դոցա պահպանութեանը տարին 12,500,000 ֆր.: Բացի աչ՝ ընդունակ, բայց չքաւոր երկատարդներն ուսում առնելու միջոց տալու համար կառավարութիւնը սահմանել է 500 պետական թաշակի գումար 750,000 ֆր. տարին: Համալսարանների վերայ վերջին տասն տարիների ընթացքում Ֆրանսիան ամ ըստ ամէ ծախսում էր 25-ական միլիօն ֆր., չընայելով որ վճարել էր նոյն միջոցին մի ահագին պատերազմական տուգան (Հինգ միլիարդ ֆր.) և սակաւած էր գրեթէ նոյնչափ մեծ գումար էլ գործ դնել իւր զինուորական սպառազինութեան համար:

Ներպայի միւս աղբերը հետևում են Ֆրանսիայի և Գերմանիայի օրինակին: Զուլցբերգի ցոյց է տալիս, թէ ինչ բանի կարող է ձեռնհաս լինել մի երկիր կրթութեան միջոցով, եթէ մինչև անգամ աչգ երկրի բնական պայմաններն անչափ լինէին: Զուլցբերգում ոչ ածուխ կայ, ոչ էլ ճարտարութեան անհրաժեշտ հում նիւթեր, և նա բարձր լեռներով կարուած է աչն երկրներից, որոնք կարող էին հասցնել նորան աչգ նիւթերը. բայց և աչնպէս բարեկարգ կրթութեան և Զուլցբի բաղմարուեստանոցի շնորհիւ նա դարձել է ճարտարութեան մի ծաղկած երկիր, որ առաքում է իւր ապրանքներն ամբողջ աշխարհ:

Բէլգիան վերակազմում է իւր համալսարաններն և պետութիւնն աղատում է քաղաքներն դպրոցական շինութեան ծախքից: Հօլլանդիան իւր չորս միլիօն բնակիչներով և 90,000,000 ռ. ելիմտով մօտ երկու միլիօնի տարեկան ծախք ունի իւր չորս համալսարանների վերայ:

Համեմատելով աչգ ծախքերի հետ՝ Անգլիայի կրթական հաշուարկոյցը բոլորովին անդոհացուցիչ է, մանաւանդ եթէ ի նկատ առնենք նորա գերազանց հարստութիւնը: Սակայն կրթութեան պէտքն արդէն զգացվում է հասարակութեան մէջ: Սորան ապացոյց կարող են համարուել առանձին քաղաքների և անհատների արած ծախքերն յօգուտ ուսման: Օքսֆորդի և Կէմբրիջի հարուստ համալսարանները նոր նոր գործանոցներ են շինում. Մանչեսթերի ունեւոր վաճառականներն հիմնեցին իրանց միջոցներով Վիկտորիայի

Համալսարանը. Նոթթիկեմ, Բերմինգհեմ, Լիդս, Լիվերպուլ և Բրիստոլ քաղաքներն ունին մի մի ճոխ լիկէսն. Գեօնտին բաց արտ. Բաքտոնի Կոլլէճը մի մասնաւոր մարդու դասմական նուէրով. Էդլմըսթըի և Պլատթոուի Համալսարաններն նորերու շատ Հարստացան զանազան դամարներով և ալլին: Համալսարաններն մէջ ուսանող երիտաւարդների թիւն Հասնում է 15,000: Այսու հանգերձ Լոնդոնը, Անգլիայի մայրաքաղաքը, տաճարն աւանց օրինակելի Համալսարանի է մնում, և Պլէյֆար ցանկութիւն է յայտնում, որ 4,000,000 բնակիչ Հաշուող քաղաքը գոնէ մի այնպիսի Համալսարանի տէր դառնար, ինչպիսին ունի, օրինակ, Սթրասբուրգն իւր 104,000 բնակիչներով:

Անցնելով չետոյ գիտութեան և ճարտարութեան մէջ եղած կապին, աստիճանաբար աշխատում է բացատրել, թէ քանի տեսակ յառաջադիմութիւն է մտնում ճարտարութեան մէջ գիտութեան զարգացումն: Այս տեսակները կարելի է չորսի վերածել. առաջինն է բնութեան ոյժերի կերպարութիւնը յօդու մարդկային պէտքերի, երկրորդն է—ժամանակի տնտեսութիւնը, երրորդն է—արտադրութեան տնտեսութիւնը, երբ, օրինակի Համար, առաջ Հատը մի շիւղինդով վաճառուող երկաթէ գրեշներն աշխատանքիու Հատը մի պէննիկով են վաճառւում, կամ երկաթուղիների երկաթէ գլծերն, որոնց տոնն առաջ 450 ր. էր արժում, իսկ աշխ 50 ր.,—և չորրորդ՝ կտորտանքի, անպէտք Համարում իրերի շահեցումն, երբ, օրինակ, գազի դործարանների գէն ձգած նիւթերից շինվում են անուշահոտ իւղեր, գոյնդդոյն ներկեր, երկրորդ պարարեւտ օգտակար միջոցներ, կամ Հին սոկորները և միւս կենդանական միացորդներից պատրաստվում են լուցկիներ և ալլին: Ճարտարութեան գործի մէջ գիտնականների գիտելն շատ արտասուք են ցամաքներէ տառապեալ դասակարգի աչքերից: Պեննիկով 12 աղախին ունէր իւր փոքրիկ տնտեսութեան ցորենն աղալու Համար: Աթէնքի բարգաւաճման միջոցին ամեն մի ազատական քաղաքացի ունէր միջին Հաշուով 20-ական ստրուկ: Սակայն ստրուկները—մեքենայ են. իսկ մեքենաները բան չեն Հիարում և նոր գիւտեր չեն անում: Հրէաների, սպարապիներ, Հռոմայեցիների ստրուկներն, Եւրոպայի նախկին ճորտերն և մեր ժամանակի բանուորներն—բոլորն էլ աղիտութեան գործիներ են. դռա չեն նպատում մարդկութեան յառաջ ընթանալուն: Այժմ ձեռքի աշխատանքն օր ըստ օրէ փոխարինվում է բնութեան ոյժերով և քաղաքակրթութեան յառաջադիմութիւնը նպատում է ազատութեան: Մեքենան առաւել մտալին դարգացում է պահանջում իրան գործածող մարդուց: Բօտոնի մի կօշիկ գործարանն իւր մեքենաներով 30,000 բանուորի գործ է կատարում: Վերջին ժամանակներու շոգեշարժ մեքենաների Հաւաքական ոյժն 11¹/₂ միլիոնից Հասել է 29 միլիոն ձիու զօրութեան և զորանից յառաջ եկած ժամանակի և արտադրութեան տնտեսութիւնն—Հոկայական է:

Պլէյֆարը, ցոյց տալու Համար, թէ մի աստիճանի գիտութեան զարգացումն ընդունակ է ճոխացնել մինչև անդամ ամենամանր ճարտարութիւնն և դորա միջոցով մարդկութեան կեանքը գլխացնել, յառաջ է բերում մի շատ Հառաւակ օրինակ: Մի չիտուն տարի առաջ կրակ ճարելու միակ միջոցն էր Հրահանը: Հրահանով կրակ ստանալու Համար չորս բան էր Հարկաւոր—կայծքար, մի կտոր պղնձ, և փատ, պատրոյի և ծծումբ: Բարեկարգող պայմանների մէջ, երբ օդը չորային էր, կարելի էր երկու րոպէսում կրակ հանել, սակայն այս բանի Համար երբեմն շատ առաւել ժամա-

նակ էր պահանջվում և մարդուս Համբերութիւնն ծանր փորձի ենթարկվում: Այսու ամենայնիւ Հրահանն երկար ժամանակ Համարվում էր մի մեծ գիւտ և Փիլիպպոս բարեսիրտ Թադաւորը Հրամայել էր 1429 թ. կրել դորան սոկեգեղմի պատուանշանի Հետ միասին, իբրև յառաջադիմութեան մի նշանակ: Հրահանը Թադաւորում էր մինչև 1833 թ., երբ փոսփորական լուցկիներ յայտնուեցան: Փոսփորի գիւտն մի նոր բան չէր. դա յայտնի էր Բէհէլ արաբացուն գեռ Բ. դարում, բայց չետոյ մոռացուել էր, մինչև որ Բրանտը նուրից չ'արաւ այդ գիւտն 1669 թ., փոսփոր հանելով լուծանելի մարմիններից: Սակայն գեռ ուրիշ գիւտեր էլ Հարկաւոր էին, մինչև որ քիմիական լուցկիներ շինուէին: Այնպիսի երեւոյթները կարելի եղաւ գիտնական կերպով ուսումնասիրել միայն այն ժամանակ, երբ Թթուածինը գտնուեցաւ, ապինքն մի դար չետոյ: Մի ուրիշ ժամանակ էլ Հարկաւոր էր իմանալու Համար, թէ ինչ պէտք էր աւելացնել փոսփորի վերայ, որպէս զի նա մի վաշտեանում վառուէր: Այսպէս ահա լուցկիները միայն 1833 թ. լոյս տեսան: Բայց այդ էլ գեռ մի թերի յաջողութիւն էր: Լուցկիները սատակ վատ էին, դիւրաբորբոքելի, վտանգաւոր և շատ վնասակար թէ իրենց շինողների և թէ գործածողների Համար: Մի ուրիշ գիւտ էլ Հարկաւոր էր, և յատկապէս Շեգերերը 1845 թ., որպէս զի կարելի լինէր մի անվնաս կարմիր փոսփորի վերածել այդ վտանգաւոր թիւնն և աշխ մի գործածող լուցկիները ստանալ: Արդ տեսնենք, թէ ինչ շահ տուին այդ յաջողական գիւտերն ժամանակի տնտեսութեան տեսակէտից: Եթէ մենք մինչև 1833 թ. նոյնչափ լոյսի պէտք ունէինք, որչափ և աշխ, երբ միջին Հաշուով իւրաքանչիւր մարդ օրը ութ լուցկի է գործածում,—ուրեմն Հրահանը, ամենայնաւոր պայմաններում, քառորդ ժամ պիտի պահանջէր նոյն պէտքը լցուցանելու Համար: Լուցկիներ լոյս է տալիս 15 վաշտեանում, ապինքն ութ անգամ մի րոպէի մէջ: Հրահանով լոյս ստանալու Համար մի տարուայ մէջ կը Հարկաւորէր 90 ժամ, մինչդեռ լուցկին նոյն նպատակին Հասցնում է մեղ 12 ժամում: Հետեւեալ յառաջ է գալիս 78 ժամի կամ մօտաւորապէս 10 աշխատութեան օրի խնայողութիւն: Աշխատութեան օրի միջին գինը 1 շիլինգ և 6 պէնն Հաշուելով, Մեծ Բրիտանիայի աղքատեանութիւնը տարին շահվում է 26 միլիոն ֆունտ ստերլինգ (մօտ 260 միլիոն ռուբլի): Այսպիսի են ահա գիտութեան զարգացման արդիւնքներն ճարտարութեան ամենաչնչին ճիւղի մէջ: Հապա ի՞նչ ասենք առաւել նշանաւոր արտադրութիւնների մասին և ինչպէս ոտուգենք ժամանակի և աշխատութեան տնտեսութիւնն, որ ստացվում է, օրինակի Համար, ջերմաբանութեան, էլեքթրականութեան, լուսագիտութեան և ալլին մէջ եղած գիւտերի գործադրութեամբ... Արդ ժամանակում մեքենաների սոցառած վառելանիւթը կաղմում է մի քառորդ այն քանակութեան, որ առաջ էր սպառվում: Հաւանական է, որ ապագայում—Ուաթթի և Ստէֆենսոնի մեքենաներն ուրիշ առաւել ձեռնտու շարժիչներով կը փոխարինուին. բայց արդէն աշխ մի նոքա այնքան բան են արել Անգլիայի Հարստութիւնը, միջոցներն և աղղեցուցութիւնը զարգացնելու Համար, ինչքան որ չեն արել նորա բոլոր զինուորական և գիւտագիտական յաղթանակներն միասին առնուած: Եւ գեռ մարդիկ կան, որոնք Հարցնում են, թէ ի՞նչ օգուտ ունի այս ինչ, կամ այն ինչ ուսումնաւորան գիւտը:

Ներկայումս, այս Հարցը մրցակցութեան դարում, ապգը կարող չէ կամող առնել յառաջադիմութեան ճանապարհի վերայ:

Նա երեք բան ունի անելու—կամ չառաջ գնալ կամ չկտ մնալ կամ կորչել: Ն. նա չկտ կը մնայ, եթէ Հոգ չը տանէ կըթուլթեան մատին: Վերջնոյն բարգաւաճումն ապրի բարօրութեան հաւան պայմանն է, և մի ապր, որ արհամարհում է դարան, անշուշտ ստիպուած կը լինի կորչել, որովհետեւ կանգ և դադար առնել անհնարին է:

Քանի բարձր լինի աշակերտն ուսումն դպրոցների մէջ, այնքան առաւել ուրաւ կը լինի գիտութեան և ճարտարութեան մէջ եղած կապը: Յունաստանի մէջ, նորա փիլիսոփաների և գիտնականների ամենապայծառ դարում, երբ ուսումն ոչ թէ մեռած լեզուով էր աւանդվում, այլ կենդանի մայրենի բարբառով,—տեսնում ենք, որ գիտութիւնը, ճարտարութիւնը և վաճառականութիւնը միասին և ձեռք ձեռքի առած էին բողբոջում: Կորինթը—Բերմինգհեմի և Շէֆֆիլդի պէս մի քաղաք էր. Աթէնքը—Լիդսի, Սթաֆօրդշիրի և Լոնդոնի նման մի կենդան էր: Այն տեղ կային բոլոր և կաւի գործարաններ, սոկերիչներ, արծաթագործների խանութներ, նաւաշինութեան վայրեր: Փիլիսոփաները մեծ մասով վաճառականների որդիք էին, շատերն էլ նոյանից իրանց հօր արհեստին հետեւող: Թալէս ձկնորսական էր, Սոլոնը, Պլատոնը, Զէնոնը—առեւտրական մարդիկ էին, Սուկրատէսը—քարի վերայ փորագրող էր, Փուկիդիտէս աշխատում էր սոկեհանքերի մէջ, Արիստոտել համեմատաբան էր, քանի որ դեռ չէր հարստացած Ալեքսանդր մեծի առատ ընծաներով: Իոքա ամենքը, Սոկրատէսից զատ, ունեւոր անձինք էին: Պէլէֆարի կարծիքով, ապագայում, երբ հիմնաւոր աշակերտն ուսումն գիտութեան սէր կը վարթեցնէ ժողովրդի մէջ, հարուստ մարդիկն այնպէս հազուադէպ չեն լինել գիտնական ասպարէզի վերայ, ինչպէս որ այժմ են, այլ նոյնպիսի կը շատանան, որչափ որ շատ են Անգլիայի ատենաբաններն և պետական անձինքը:

Պահանջելով, որ բնական գիտութիւններն առաւել մեծ դեր խաղան ազգային կրթութեան մէջ, Պէլէֆար աւելեւաւորում է, թէ նա բնաւ միտք չունի նուաստացնել դըրականութեան, գեղարուեստների և փիլիսոփայութեան նըշանակութիւնը. նա շատ լուր գիտէ, որ այդ առարկաներն մարդու միտքը բանալով, նպաստում են ժողովրդի լուսաւորութեան: Նա կը ցանկար միայն, որ առաւել խնամք ընծայուէր բնական գիտութիւնների և նոր լեզուների ուսմանը դպրոցների մէջ, որովհետեւ այդ գիտութիւններն առաջնահարգ նշանակութիւն են ուսացել մեր օրով: Վերաճնութեան ժամանակ, երբ միջին դարերի խաւարը սկսաւ փարատուիլ Յունաստանի և Հռոմի դատական գրականութեանց ուսումնասիրութեան շնորհիւ,—այդ գրականական գիտելիքներն և հին ձեռագիրների գիւտն մեծ ազդեցութիւն դրածեց եւրոպական ազգերի յառաջադիմութեան վերայ: Բայց այժմ ընչքան էլ քաջ չունապէտներ և լատինագէտներ չառաջ գալին, ընչքան էլ հին ձեռագիրներն ի լոյս ընծայուէին,—դարձեալ այդ ցուրն անդօր կը լինէր ունեւոր արդի կեանքի վերայ գէթ հազարերորդ մասն այն աղգեցութեան, որ ունեցան Ստէֆենսոնի և Ուիտսթոնի գիւտերը: Պէլէֆար աւարտում է իւր ճառն ցոյց տալով Նիւթոնի և Կարլինի արած գիւտերի անհաշուելի բարեքն մարդկային մտքի յառաջադիմութեան նկատմամբ:

Պէլէֆարի ճառը մեծ տպաւորութիւն դրածեց Անգլիայում: Գրեթէ բոլոր լրագրողներն ուղադրութիւն դարձրին դուրս վերայ և սկսան քննել անգլիական միջին և բարձր կրթութեան պահանջները: Լրագրողների մեծադոյն մասն

Պէլէֆարին համամիտ է և բարձրաձայն պահանջում է, որ մի ոչֆօրմ մտցուի կրթութեան դոքտրինէն և պետութեան կողմից առաւել խնամք շնորհուի գիտութեան:

Փ. Վ.

ՖԷԼԻԵՏՈՆ

ՄՏԱՊԱՏՐԱՆՔ

(Illusion)

(Ֆրանսերէնից)

Թարգմանեց Յարսյ

(Շարունակութիւն և վերջ)

Նոքա՝ դուրս գալով անտառից, անցան Անժուի Թաղաւորների տխրատես պալատի մօտով և հասան մի բարձրադիր պարսպի առջև, որի վրայ ամբառնում էր դը Սէստրի կոմսի ամառանոցի հովանոց—վերնասրահը:

Մի ինչ որ նախերգանքից չեւոյ՝ հնչեցրին Նոքա Ֆլուտովի «Ինդրա» հնչեղանի կեանքի Թատրերգութեան գիշերանուագը և ապա Ժուանիտոն եղանակից կոմս Ալմովիլ վալի աննման ու միշտ կլասիկ նոյն նուագը «Սկիւիւան Սափրի» Թատրերգութիւնից:

Նրդի առաջին խաղը լսելու պէս՝ ամառանոցի հիւրերը բաղմութեամբ դուրս եկան վերնասրահի վրայ: Իօնա Ստեֆանան՝ դարձեալ սպիտակում հագուած, Ժանեալ-Հիւսուաւի (dantelle) մի Թեթիկ քող գլխին, եկաւ և կըթնեց վերնասրահի ճաղի վրայ (parapet)՝ ճիշտ Ժուանիտոյի գիմացը: Սա երգում էր անհապառ հայելով նորան: Գիշերանուագի վերջը Իօնա Ստեֆանան յասմիկի մի ճիւղ վար ձգեց, որ Ժուանիտոն վերցրեց իսկոյն և մօտեցրեց իւր պաշտոյ շրջութիւն:

Տիկնայքը ծագիկներ վար Թափելով փուկերն, ծածկեցին գետնը, իսկ տղամարդիկ չափազանց մի չափաւորութեամբ ծափահարեցին երգիչներին:

—Վեր եկէք, բարձրացէք աչտեղ, պարոններ, ձայնեց վերնասրահից դը Սէստրի կոմսը: Բարով եկաք իմ տուն, դաւրոստը ձեր բարի:

Իսկոյն Ժուանիտոն՝ Ֆրանսացի զուարճարար արուեստագէտ—ընկերակիցների հետ միասին, վաղեց, բարձրացաւ մարմարեայ մի սանդուխով, որ պարտէզներից վեր էր տանում դէպի ամառանոցի ապարանը: Կոմսը իւր հրաւիրեալներով առաջ եկաւ զուարթամիտ խմբի և տալաւ նոյն աւանդանոցի մեծ կողմը՝ այն երկեւի մարդագետնի վրայ, որ տեղից Վէլլուվ սարն ու Նապոլին՝ ասեւ պարտիզի անհուն ծառերով պատած, միշտ մի հոյակապ տեսարան են ներկայացնում մարդու անյագ աչքին: Այդ գիշերուայ խնձոյքը մի անմոռանալի տօն եղաւ:

Ժուանիտոն երգում էր առանց չոգնելու և ընդմիջում էր միայն, որ Թողնէ իւր բարեկամներին կրկնելու ամենահոշալ Թատրերգութեան խմբերգները: Սարտիփ Նիկարչին էլ «բարկաուզա» գոնգօլալարների երգը նուագեց «Որտեղեան համրահի» Թատրերգութիւնից, որի աղօթքով և վերջացրին երգեցողութիւնը:

Այս միջոցին սպասաւորները մի սեղան էին պատրաստել մարդագետնի մի կողմը, ուր հաւաքուելով ամենքը ընթերցեցին բաց երկնքի տակ՝ ուրախ ծիծաղներով ու դար-

ձեռք երգելով: Տիկիները Հիացած էին, որ առիթ էին ունենում այնպես մոտ տեսնելու այդ արուեստագետներին, որոնք անշարի խնդամիտ, գրուել ու Հանձարեղ էին:

Ժուանիտոն բանն այնպես լաւ բերեց, որ ընթերցել նստելիս տեղաւորուեց Հէնց դօնա Ստեֆանայի մօտ, որին իւր դիւթիւ Հայեացքով աւելի ու աւելի կախարդում կապում էր: Դօնա Ստեֆանայն իւր սովոր բնաւորութեան բոլորովն Հակառակ, զգացմունքի մի առանձին սատկութեամբ՝ այնտեղ միմիայն Ժուանիտոյին էր տեսնում: Թող քոյր աշխարհը կործանուէր իւր աչքի առջև, միայն թէ ինքը մենակ մնար Ժուանիտոյի Հետ և մտահայեաց դիտէր իւր կուռքին այնպէս, ինչպէս մի Հեթանոս, որ ծնկաչոք է եղած իւր աստուածի առջև: Ժուանիտոն խօսում էր նորա Հետ իւր քաղցրահնչիւն, լատինացի ու անմոռանալի ձայնով: Ընթերցել վերջը Անդրէօ Բէնիտօ երաժշտամուտ երիտասարդ իշխանը առաջարկեց խմել Ժուանիտոյի կենաց բաժակը ասելով՝

— Դօն Ժուանիտոյի՝ տէնօր — երգիչների լատիւսերի կենացը, սորա վառքին ու յաղթութիւններին:

Ժուանիտոն շնորհալուք կատարած և մի շարժումով յայտնեց իւր շնորհակալութիւնը և ասաց՝

— Ես խմում եմ մեր կոչնատիրոջ կենացը և նոյնպէս Քվիլիզանայի անտառների այն դիցուհու, որ ուղղեց իմ քայլերը այս կողմը, այն, այն գիցուհու, աւելացրեց նա՝ յաբաժնայնութիւն դօնա Ստեֆանային, որին ես պաշտում եմ և որ մտքիս մէջ կայ և իմ մնաց միշտ ու յաւիտեան:

Դօնա Ստեֆանայն այս Համարձակ յայտարարումի վերայ, որ իրան միայն Հասկանալի էր, սկսեց չուզուել և դուռնաւորել:

Երբ մնաց բարովի ողջոյներ տալով բաժանուեցան միմեանցից՝ առաւօտեան արշալոյսը արդէն սկսեց երեւալ ու քայքայել Ապրիլեան ձիւնապատ լեռնադաշտների ետեւից:

Ժուանիտոն իւր բարեկամներով իջաւ Ստաբիայի Կաստելամառէ և գնացին ոտքա օթեւանելու «արքայական» կոչուած պանդոկը: Միւս օրուայ Համար մեր արուեստագետները խօսք էին տուել միմեանց Սալէրնի և Ամալֆի ալիքներու:

Ժուանիտոն մի աճապար դործ պատրուակեց, որի Համար իբր թէ ինքը Նապոլի պիտի գնաց, ուստի և միւս օրը չը գնաց իւր ընկերակիցների Հետ: Սարտիժ նկարելը, որ վաղուց ՚ի վեր ճանաչում էր նորան, ասաց՝

— Հնա... դու այտեղ ես մնում, որ Քվիլիզանայ բարձրանաս և վերադառնաս այն աղջկան, բայց սխալվում ես: Նա այն կը քոտ ու այլանկալ արարածներէջ չէ, որոնց դու սովոր ես պատահելու արտաշու թեանդ ժամանակի Հաւատան ինձ, լաւ կը լինի, որ նա քեզ մոռանայ:

— ... Որ նա ինձ մոռանայ, շեշտեց Ժուանիտոն, կարծում ես, որ կարող է: Եթէ գիտենայի, որ նա այդ բանին ընդունակ է, Հաւատացիր, որ չէի աշխատել նորից տեսնելու:

— Այո, ճշմարիտ է, պատասխանեց տխրաբար Սարտիժը, դու անմոռանալի ես: Ճակատագիրը պարզեւել է քեզ վէպերի Հերոսի մի կերպարան, մի ձայն աւելի քան թէ դրուել, այո, Հրապուրել: Մէֆիստոյի խորամանկութեանդ Հետ միացնում ես դու Ռօմէօի Հեղութիւնը: Իրաւ որ խեղճ Իլլին գիցուհի, խեղճ դօնա Ստեֆանայն Գաւում եմ նորա վրայ:

— Ինչու... Հապա ես որ նորան սիրում եմ, խօսեց Ժուանիտոն մի այնպիսի միամիտ յանդգնութեամբ, որ Սար-

տիժը այլ ես ոչինչ չառաց: Վերջապէս ուսերը, սեղմեց սա իւր բարեկամի ձեռքը և գնաց Հետեւեց ընկերակիցներին:

Մի և նոյն երեկոյին Ժուանիտոն՝ առաջնորդուած այն ինքնաձեռն բնադրմամբ, որ չատուկ է տոհմական Հրապուրողներին, գնաց անտառը և սպասեց աւաղանի մօտ: Նա ապահով էր որ դօնա Ստեֆանայն՝ ահամայ գրաւուած անուշալ գիշերուայ չիշողութեամբ, կը գայ այնտեղ: Եւ իրաւ, Հաղիւ թէ Ժուանիտոն կը թնել պառկել էր՝ մի դարեւոր կաղնու տակի մամուռի վրայ, որ ահա տեղաւ դօնա Ստեֆանային մենակ գալիս: Երկտասարդ աղջիկը՝ մի պտոյտ անելով աւաղանի շուրջը, եկաւ կանգնեց ճիշտ այնտեղ, ուր կեցել էր նախնիքաց երեկոյին և սրտից մի խոր Հառաչ Հանեց:

Ժուանիտոն վերկացաւ և առաջ գալով՝ եկաւ մտաւ լուսնի շողած ճառագայթների տակ: Դօնա Ստեֆանայն Հէնց որ նշմարեց տեսաւ նորան՝ զարմանքից քարացած մնաց: Ժուանիտոն՝ օգուտ քաղելով նորա անշարժութիւնից մօտեցաւ դօնա Ստեֆանային և մի ծնկան վրայ գետին խորհարհուրով ասաց՝

— Մի վախենա՛ք, ես այտեղ մնացի, վասն զի ես ձեզ սիրում եմ:

Այս մարդը մի այնպիսի անմեղ պարզութիւն ունէր, որ կարծես թէ մի շնորհ էր անում, երբ յայտնում էր, թէ ինքը բարեկամում է սիրել:

Դօնա Ստեֆանայն իւր անմեղութեամբ չը Հասկացաւ այս նրբութիւնը: Նա թողեց իւր ձեռքը Ժուանիտոյի ձեռքում և՛ մի անմեղիւն Հիացման մէջ մարած մնալով՝ լուռ էր այն քաղցրաբան խօսքերը, որ Ժուանիտոն շնորհում էր նորա ականջին: Սա նա էր, այո, նա, այն մարդը, որ լիովին գրաւել Հրապուրել էր նորա անձը, որ աշխարհայտեղ իւր առջև ծնկաչոք էր եղած:

Ժուանիտոն՝ տեսնելով որ դօնա Ստեֆանայն սրտի չուզմունքից սկսում է դողալ, վերկացաւ իսկոյն և իւր բազուկը նորա կուռքի շուրջը անցնելով պահեց նորան այնպէս:

Շատ երկտասարդներ պարահանդէսներում իրանց բազուկները նորա թիկունքի շուրջը այդպէս անցրած ու գրկած, պարել էին և Դօնա Ստեֆանայն շատ յաճախ ձանձրոյթից աւելի ուրիշ բան չէր զգացել: Ժուանիտոյի բազուկը նորան թուաց մի բոցալաւ ալոյղ շրջանակ, որ զարհուրած չետ մղելով Հեռացրեց իրանից:

Նոյն րոպէին տիկին Ստիքսըն՝ արդէն ուշացած դէպի ամարանոցը գնալու, եկաւ միացաւ իւր աշակերտուհուն և տեսնելով նոցա ձայնեց՝

— Ի՞նչ էք անում, պարոն, թողէ՛ք դօնա Ստեֆանային:

— Տիկին, պատասխանեց Ժուանիտոն, դօնա Ստեֆանայն մի վրէժ անհանգիստ էր և ես միայն օգնեցի իրան: Բայց և այնպէս դիտաւորութիւնս մաքուր է և աղին, և եթէ դօնա Ստեֆանայն արժանացնէր ինձ ամուսնութեան ձեռքը տալու՝ ես ծնկաչոք կ'ընդունէի:

— Ձեր առաջարկութիւնը, ասաց տիկին Ստիքսըն, կարող էք դը Սէստրի կոմսին անել: Թոյլ տուէ՛ք մեզ այժմ քաշուել գնալ այտեղից:

Եւ տիկին Ստիքսըն՝ տանելով իւր Հետ դօնա Ստեֆանային, նշանացի մի շարժումով Հրամայեց Ժուանիտոյին չը Հետեւել իրանց:

Միւս օրը դը Սէստրի կոմսը Ժուանիտոյից մի նամակ ստացաւ, որ կարդալուց չետոյ մի լաւ քրքրաց և կոմենալով իւրայդ ծիծաղին կոմսուհուն ևս մասնակից անել՝ մտաւ նորա

սենեակը: Այստեղ էին նոյնպէս դօնա Ստեփանան և տիկին Ստեփանն: Ժուանիտայի նամակը տուեց նա կոմսուհուն և դառնալով դէպի դօնա Ստեփանն ասաց՝

— Սիրելի երեխաս, դու սաստիկ գրաւել ես մէկի սիրտը: Այն խենդ ժուանիտան ուղում է ձեռք վերցնել Հին ու նոր աշխարհներում ունեցած իւր յաջողութիւնները ու յաղթութիւնները և քեզ Հետ ամուսնանալ: Ի՞նչ խելացիոր միտք անցած պիտի լինի արդեօք նորա գլխով: Ամուսնանալ մի լաւ ընտանիքի աղջկայ Հետ և Թափառական կացութեամբ քաջ տալ, մանածել նորան մի մայրաքաղաքից դէպի միւսը: Ձարմանում եմ: Խօսք չունիմ, Հարուստ Թափառականները մէկն է, բայց ի՞նչ անեմ, որ դարձեալ նոյն կատակերդուն է միշտ... Ինչ և իցէ, այս մի այնպիսի աշխարհ խենդութիւն է, որ ի Հարկէ Համանման մի ծիծաղելի առաջարկութեան ես չեմ արժանացնիլ իմ պատասխանի:

Կոմսուհին արհամարհ կերպով ձգեց նամակը կողովում և ասաց՝

— Նա խենդ է... բայց ահաւասիկ նախաճաշի ժամը զարկում է: Դէ՛հ կոմս, սուէք ձեր Թեւ և մոռանա՛ք այս բոլորը: Մանաւանդ չը պէտք է մարդու պատմէք: Համանման մի արկած մեր Հասարակութեան դասի աղջկայ անունը կարող է կոտրել:

Դօնա Ստեփանն ոչինչ չստաց, բայց մի անգամից մտքով չափեց այն անդունդը, որ աշխարհային պայմանները բաց էին անում իւր և տենօր-երգչի մէջ: Նախաճաշից յետոյ իջաւ նա Կատեղիամուէ և նստեց երկաթուղի: Նա գիտէր, որ Ժուանիտան օթեանում էր Սարտիժ նկարչի մօտ, որի արուեստարանը չափանի էր Քիտաւանդի մէջ, ուր և ուղևորուեց: Համեմատել կայարանի՝ իջաւ նա երկաթուղուց և նստեց մի կառք՝ նկարչի բնակարանը գնալու: Տիկին Ստեփանն իր կառքի մէջ թողնելով՝ ինքը բարձրացաւ մենակ: Որովհետեւ նոյն տան մէջ բնակվում էր նոյնպէս իւր դերձակուհին, ուստի և դօնա Ստեփանն պատրուակեց, Թէ մի շտապ պատասխան ունի տալու իւր մի նոր «գէլերայի» Ժանիկաւոր—Հիւսուածէ պաճոյճների Համար: Արուեստարանի դուռը կամացուկ բանալով՝ մտաւ նա այնտեղ և կանգնեց մի մեծ նկար—վարագոյրի Հանդէպ, որ մի տեսակ լուսարդէլ—սրմակի պէս (paravent) ծածկում էր մուտքի դուռը: Դօնա Ստեփանն՝ ամօթխած և իւր սեպհական Համարձակութիւնից ահաբեկուած, այլ ևս չը գնաց առաջ, կեցաւ Հէնց ալդտեղ և լսեց իւր անունը:

— Դօնա Ստեփանն, խօսում էր Սարտիժը, մի մաքուր և աղնիւ աղջիկ է: Կոմսը իւր բարեկամքով երէքք նորան քեզ չի տալ: Դիցուք Թէ քեզ յաջողութիւն փախցնել: Ի՞նչ պիտի անես դու նորան չո Թափառական կեանքում: Քեզ Համար նա ամենածանր խոչնդոտները մէկը կը լինի: Ես որ չեմ կարող քեզ երեւակայել ընտանիքի Հայր և տան պաշարի վրայ մտածող մի մարդ: Եւ ի՞նչ պիտի անես արդեօք ամբողջ Եւրոպայում ցիր ու ցան արած սիրուհիները: Եւ գիտես, տէնօր—երգչը՝ այս մշտական տարփառ առաջին սիրահարի (jeune premier) գերակատարը Հէնց որ ամուսնացաւ, իսկոյն իւր բոլոր կախարհները կորցնում է Հասարակութեան աչքում: Վերջը ի Հարկէ կ'ապաշաւիս արածիդ վրայ, բայց այժմ ուղում ես ապացուցել: Թէ բոլոր վէպերիդ Հերոսն ես դու միշտ... խեղճ դօնա Ստեփանն, ես ցաւում եմ նորա վրայ:

Եւ Սարտիժը այնպէս խօսելով՝ մի և նոյն Ժամանակ նկարում էր մի սիրուն անդրտիբերեան գեղամարմին կենդանի—կաղապարից, որ պարագայի Համեմատ ծպտուել էր

ամարային եղանակի Համար: Նկարող վարագոյրը պատուելել էր արուեստագէտ—նկարչին մի քմահաճ կրեստ, որով պիտի զարգարէր նա իւր մի լուսարդէլ—որմակի փեղկերից մէկը:

— Կոռնէլիա, այդպէս շատ լաւ ես նստած, չը շարժուիս: Միայն Թէ աւելի լաւ կանէիր, որ բարեհաճել էիր գալ և Համբուրել այս իմ բարեկամ Ժուանիտային՝ մոռացնել տալու սորան իւր ամուսնական դաղափարները:

— Չեմ մերժիլ, պատասխանեց Կոռնէլիան և մի մեծ կարմիր շալի մէջ փաթաթելով իւր ամուսնային առասպելական Թեթիւ գրեթէ մի Թուրքիայի ընկաւ Ժուանիտայի ծնկների վրայ և սկսեց լի Համբուրներ տալ նորան Հէնց շրթերում: Համբուրներ, որ իսկոյն Ժուանիտան զուարթաբար չեա դարձրեց Կոռնէլիային:

— Հա, այդպէս, շատ լաւ, ձայնեց Սարտիժը: Ահաւասիկ երբ քեզ այնպէս եմ տեսնում՝ ճանաչում եմ քեզ՝ իմ Ժուանիտայի: Թող քեզ լինին ամեն նախապաշարից աղտաւ կանայքը—կենդանի—կաղապարը, գերասանուհին, մեծ տիկինը, որ ընդունում է քեզ իւր պալատում գաղտնի սանդուխտներով: Բայց որ քեզ մի երկտասարդ աղջկայ, մի անմեղութեան Հետ ամուսնացած զուգ երեւակայեմ, քեզ, մեծ յափրացածիդ, ես չեմ կարող:

— Կարծեմ, իրաւունք ունիս, ասաց Ժուանիտան: Սխալուեցայ ես, սր այն նամակը գրեցի:

— Կարող ես Հանգիստ լինել, խօսեց Սարտիժը, կոմսը քեզ չի պատասխանիլ, իբր Թէ ոչինչ չէ ստացել:

Այս միջոցին բաղնիքին արուեստարանի յետևի դուռը և մի ծառայ ներս գալով՝ մի նամակ տուեց Ժուանիտային: Տէնօր-երգչը առաւ, պատռեց իսկոյն ծրարը և մի քանի Հաղար—Փրանկնոց Թղթադրամներ վար Թափեցան գետնի: Սարտիժը Հաւաքեց ասելով՝

— Վայ, քսանուհինգ Հաղար Փրանկ... ու այժ չոր ցաւ քեզ, Հը: Ո՞րտեղից ես ստանում այս գումարը:

— Տես և կարդա, պատասխանեց Ժուանիտան, տալով նամակը Սարտիժին, իսկ ինքը սկսեց փոքրիկ պաշիններ դրոշմել մերկանդամ Կոռնէլիայի ուսերին:

Սարտիժը կարգաց նամակը՝

«Սիրելի պարոն Ժուանիտա, ներփախալ քսանուհինգ Հաղար Փրանկը խնդրեմ ընդունէք այն սքանչելի գիշերա—նուագի Համար, որ բարեհաճեցիք տալ մեզ անցեալ երեւի: Հաւատացե՛ք, որ կոմսուհուն և ինձ շատ պարտաւորեցրեք: Ներողամիտ եղէք ողորկութեամբ սակաւութեան: Համար և Թուրք տուէք ինձ ասել ձեզ միշտ ձեր պարտաւորեալ»

«Կոմս դը Սէստրի»:

— Կեցցե՛տ, ասաց Սարտիժը: Ահաւասիկ մի գեղեցիկ պատասխան և ճշմարիտ մի մեծ իշխան մարդ: Հը՝ ի՞նչ ես մտադիր անելու:

— Ի՞նչ պիտի անես, պատասխանեց Ժուանիտան, գիտես, որ անանք դէպի Հռոմ և ապա Փարիզ: Այնտեղ՝ Ամերիկայ ուղևորուելուց առաջ, մի փոքր «քէֆ» կ'անենք, կը զուարճանանք:

— Ինձ էլ Հետդ տար, Ժուանիտա, ասաց Կոռնէլիան, ես ուղում եմ Փարիզում մնալ:

— Մի մեզ Հետ, գեղեցիկուհիս, եկ և ահաւասիկ քո բաղնիք... աւելացրեց Ժուանիտան քանի մի Հատ Թղթադրամ ընծայելով Կոռնէլիային:

Մի և նոյն երեկոյն նոքա ճանապարհ ընկան: Կոռնէլիան

Նկատելի է հազարավոր ունեւոր տնտեսական մի շնորհապարգ-
գրեցող՝ պարանոցներն վարդապետին բաւարարող մի մասնակի Գա-
նաւաւ գնացքի (express) ուղեւորները հիացած էին նորա վրայ:
Պարա շատ շատ խմորան, որ պատու ունին վայելելու:
Նոյն գնացքի ննջարան-կառքի մէջ (Sleeping car) Ժուռնի-
տային և իւր սիրուհու ուղեկցութիւնը, սիրուհու, որ մի նոր
փանտազիա՝ էր հրապուրել տէնոր-երգչի:

Դոնա Ստեֆանան դողաշուն քայլով իջաւ սանդուխտով
և գնաց ընկաւ տիկին Ստեֆանին գիրկը: Սա միայն ապշած
ու գարհուրած:

Քվիլիզանա հասելով դոնա Ստեֆանային տարան իւր
սենեակը և պառկեցրին անկողնում: Սրբու ամիս հաւանդ
պառկելուց չետոյ միայն՝ վերկացաւ նա անկողնուց դու-
նատ, բաց աւելի ևս սիրունցած: Հիւանդութիւնը տուել
էր նորան սփնքի աչն գեղեցկութիւնը, որ չատուէ է իրքով
ու վշտերով չաղթահարուած կանանց միայն: Մի Ժամի մէջ
նա հասկացաւ աչն, ինչ որ ուրիշները երկար ու դառը փոր-
ձերից չետոյ են միայն հասկանում: Աչն կուպիտ տեսարանը,
որին ինքը պատահմամբ ներկայ եղաւ, բաց արեց նորա
աչքերը....

Դոնա Ստեֆանայի ամուսինը կարող է հանգիստ լի-
նել: Սա իւր ամբողջ կեանքում կը քայլէ ուղիղ և հաստատ
քայլով՝ ճակատը բարձր և աչքերը չարած դէպի իւր տան
սենամբ: Այսուհետեւ նա ընդմիջաւ ապահովուած է խաբու-
տիկ կրքերից և մտապատրանքից:

ՓԱՇԱՅԻ ՀԱՐԷՄՈՒՄ

Շատ անգամ է վէճ ծագել, թէ արդեօք որ կրօնն է
ամենից շուտ և ազդու սոսկիանք տալիս մի յանկարծահա-
ւ անդառնալի դժբախտութեան Ժամանակ: Փոխանակ աչդ
վէճերի քննութեան մէջ մտնելու, ես կը պատմեմ իմ կե-
անքից մի դէպք՝ ցոյց տալու համար, թէ որ աստիճանի
միջութեան ազդեցութիւն է դործում անախնդիկ հարու-
ժով ընկճուած մարդու վերայ Խրիստի իւր նախասահմանու-
թեամբ ուսմամբ—դէթ արեւելեան ազգերի մէջ:

Սորանից մի երեսուն տարի առաջ, մինչդեռ երիտա-
տարդ էի, դէպքերի բերմամբ ես ընկել էի իմ հայրենեաց
արեւելեան կողմն և յատկապէս Անիին, ուր մի քանի հի-
ւանդներ չափող գործարանէլուց չետոյ դարձել էի մի նշանա-
ւոր և սիրուած բժիշկ: Անիին մի փոքրիկ քաղաք է Սալմա
գետի վերայ, որ նորա մօտ ընդարձակութեամբ հանդարտ
Թափում է Դանուբի մէջ: Հանդիպակաց ափի վերայ, կա-
պուտակ ալիքների միւս կողմում, հպարտ և սիրուն ելեկէջ-
ներով բարձրանում է Բէլգրադը՝ Սերբիայի մայրաքաղաքը,
որ աչն Ժամանակ մի տաճկական բերդ էր և փառայանիստ
ամրոց:

Առաւօտից մինչև գիշեր անդադար երթեւեկութիւն
կար գետի լայն հրաւանքի վերայ: Շարունակ գնում գալիս
էին շաքեմաններ, ձկնորսական մակուշիներ, ամեն տեսակի և
ձևի նաւեր և չուանով քաշող լաստեր, որոնք հաղորդակի-
ցութեան միջնորդ էին երկու հակադիր քաղաքների միջև:
Արկածախնդիր նաւաղներն, տարօրինակ ապրանքներն, լե-
զուների խառնուրդն և ալիքների վերայ եւ եկող մարդա-
շին շարժումը ներկայացնում էր մի խաղաղապէս և բազ-
մաղմին կեանքի պատկեր, մինչև որ բերդի Ժամացոյցը
խռպոտ հիշմամբ օրուայ վախճանը չիմացնէր (10 Ժ.): Աչն
Ժամանակ ասես թէ մի դիւթական հարուածով ամեն բան

փոխվում էր: Թնդանովն որոտում էր ամրոցից, շարժական
կամուրջները վերցվում էին, դռները փակվում, գնալ գալիս
դադարում—ցերեկուայ Ժամին չափորում էր մի անբարեառ
լուսութիւն:

Սա բնական էր գետերի մօտ: Մի պարզ և ջինջ գար-
նային գիշեր ես նստած էի բաց պատուհանի առաջ:
Կուրծքս ագահութեամբ ներշնչում էր կաղաւրիչ ջրային
օդն և աչքերս հրճուելով պարարվում էին տաճկական քա-
ղաքի մեզմ դժագրութեամբ, ուր լուսնի արծաթափայլ լու-
սով ողորդած բարձրագիտակ կանգնած էր՝ սուլթանի պէս
աղբեցիկ, հզօր և մեծաշուք փառայի պալատը: Այդ քաղաք
անգործութեան և արթուն երազման միջոցին սաւառնակ
երեւակայութիւնս մագլցում էր բերդի և վեր և հաստաբետ
պարիսպների միջից Թափ անցնելով, գնում մտնում էր
հարեմի մէջ: Անուրջներն առաւել շքեղ բովանդակու-
թիւն տալու համար միտ էր բերում «հաղար ու մի
գիշեր» առաւելներ: Տեսնում էի փառայի արեւելեան պեր-
ճութեան բոլոր հրապուրչեքով շրջապատուած, տեսնում էի
դրախտի հսկիներն նման հարձեր, որոնք տիրապետի ոտ-
քերին վառուելով, դործ էին դնում ամեն գգուանք՝ որոտ-
ւու համար նորանից մի հաշտ հայեացք, մի սիրոյ խօսք:
Տեսնում էի նորա շուրջը պար բռնող դեռափթիթ բայա-
դերներ, լսում էի զմայլական երգ ու նուագ և աչքերիս ա-
ռաջ և պատկերանում էր ստրուկների մի խումբ, որ աղնա-
պիշ սպասում էր տիրոջ նշանին՝ նորա քիմքն անուշակ հա-
մագաններով ամսքելու համար: Որպիսի ծով գրգռանքների,
հեշտալի վայելքների համեմատութեամբ իմ տառապաղին
կեանքի հետ, դեռ նոր ասպարէզիս վերայ ոտք դրած եւ-
րոպական բժշկիս աղքատին և անշուք կացութեան հետ:
Սրախ տիրեց մի նախանձոտ դառնութեան և անորոշ ան-
ձկութեան զգացմունք: Ակամայ մի հառաչանք դուրս թռաւ
զուարճութեան կարօտ կուրծքիս միջից: Ո՛հ—գէթ մի գե-
շեր, գէթ մի Ժամ կարանայի փոխանակել աչդ երջանիկ
փառայի հետ:

Մարտկոցի թնդանովն որոտընդոստ ձայնն ուշքի բե-
րաւ լինձ: Բերդի դռները բացուեցան: Գիշերուայ մթնշաղի
մէջ մի քանի ձիաւորներ երեցան և ոտուկների պէս դէպի
Սալմայի ափերն սլոցան: Թիկնոցներով փաթաթուած երկու
մարդիկ ձիաներից իջան և զարթեցրին նաւաւարին, որ
քնած էր լաստի վերայ. նա սարսափած վեր ցատկեց: Աչն
երկուքը տախտակամածի վերայ ոտք դրին, պարանները
բացուեցան, և լաստը չուեց դէպի Անիին: Չանցաւ մի
քանի րոպէ, և ահա իմ դուռը բախեցին: Սա լսեցի մի օ-
տար ձայն, որ իմ անունն էր տալիս, և իսկոյն դուրս ելայ:
Նախասենեակում, քնահատ և դժկամակ սպասաւորին բըռ-
նած ճրագի լուսով, ես զարմացմամբ տեսայ, որ երկու եկա-
ւորներից մին վաղեմի ծանօթս էր. դա էր յատկապէս բա-
ռօն Վէդելը, որ առաջ մի աւստրիական սպայ էր և ապա
մի քաղաքական յանցանքի համար փախչելով, Թարգման
էր դարձել փառայի մօտ: Նա շատ խուճապած էր և արագ
ողջոյն տալուց չետոյ՝ ներկայացրեց ինձ իւր ընկերին, որ
Ահմէդ փառայի քարտուղարն էր: Գոքա եկած էին փառայի
յանձնարարութեամբ, որ ինձ շտապով հարկմ տանեն մի
ծանր հիւանդի մօտ:

Մթնշաղի սրախ յանդուգն տեսքը ունկնդրութիւն դառա-
ւ երկնքից, մտածեցի ինքս ինձ: Արդեօք որ գեղանի չերբէ-
զուհին էր կարօտ իմ բժշկական օգնութեան: Ի՞նչպէս բա-
ցատրեի, որ ես անսուրբ ոտքերովս պիտի անցնէի այժմ հա-
րկմի նաւերական շէմքից, որի վերայ կոխէին անգամ արգե-

լուած է արու հաններին և մանաւանդ գետուրներին: Ար-
դեօք անձանիթ բարեկամներ, ինձ հովանաւորող տերուհի-
ներ ունէի այն խորհրդաւոր շրջաններում...

Հրատապ հետաքրքրութիւնս ստիպեց ինձ մի հարց-
մունք անել այդ մասին: Սակայն պարոններն ասեալ թէ
տրամադիր չէին երկար խօսելու: Նոքա մի խուսափական
պատասխան տուին և ստիպեցին ինձ, որ աճապարեմ: Ար-
դեօք իրաւունք չունէին բան ասելու, թէ ինքեանք չգի-
տէին ինչ ասել: Ե՛հ, բժիշկ մարդու համար մի թէ բոլորը
մէկ չէ, թէ ո՞վ է կարօտ իւր դարմանին: Այսպէս վճռելով,
ես շուտ հազայ վերարկուս և գլխարկս և հետեցայ ուղե-
կիցներին, որոնք լուռ և արագ դէպի լսատը դիմեցին: Միւս
ափին որ հասանք, տաճիկը սուր սուլմունքով նշան տուաւ,
որ ձկներին բերեն: Մենք արշաւեցինք դէպի բերդն, ուր
դարձեալ մի շուրջով զուները բացուեցան, և մի քանի ըս-
պէկց չետոյ մեր նպատակին հասանք: Բաւօնն ինձ գլուխ
տուաւ և անհետացաւ գիշերուայ միթութեան մէջ, մինչ-
դեռ միւս ուղեկիցս դէպի փաշայի պալատն առաջնորդեց
ինձ: Նա խնդրեց, որ սպասեմ աղօտ լուսաւորուած նախա-
դաւթի մէջ, և հեռացաւ մի կողմնական դրան միջով: Մի
քանի րոպէից չետոյ նա կրկին երեւեցաւ և մի կտրտած
Ֆրանսեզիայով առաջարկեց ինձ գնալ իւր հետ փաշայի մօտ:
Սիրտս թնդաց: Մի քանի նեղ և կիտամութ սենեակներ
անցնելուց չետոյ մտանք մի պայծառ սրահի մէջ: Այն տեղ,
դրան հանդէպ, լայն և ստոր թախտի վերայ, կալիւսնը ձե-
ռին, ծաղկապատիկ նստած էր սեւորակ և հրացայտ աչքերով
մի երկտասարդ մարդ, անշարժ իբրև մի քարէ արձան: Նորա
սև մօրուքն վայր էր սահում գրեթէ մինչև գօտին: Գլուխը
ծածկուած էր կանանչ փաթթոցով: «Ուրեմն հօջի է, ուլէմա
է», ասաց ինձ մտքիս մէջ: Նարբէլէի կապուտակ ծուխն
պատել էր նորան մի խորհրդաւոր ամպով, և ես կարծեալ թէ
Մահմէդին էի տեսնում այդ ամպի միջից:

Իրարու գլուխ տուինք: Մինչ փաշան ձեռքով հրաւեր
էր անում, որ նստեմ, քարտուղարն հեռացաւ: Ես անձկու-
թեամբ սպասում էի, թէ ի՞նչ կասէր տանտէրն և երբ կը
լուծէր իմ գալստեան ծածուկ խորհուրդը: Չէր երևում, որ
նա հակամէտ լինէր շուտով լուսմն տալու իմ փափաղին:

Նա ծափահարեց: Նկան ծառաներ, սուրճի սուկեփալ
անոթներ բերելով: Մենք սուրճ էինք ընդունում և ծխում:
Լուրժին: Վերջապէս թուրքը սկսաւ խօսել և ասաց Ֆրանս-
սերէն:

«Գալգ բարի, դօկտօր: Այնքան մեծ է ակնկալութիւնս
քեզանից, որ քո պատճառով ահա գնում եմ սովորութեան
սրբազան օրէնքի դէմ և քեզ անհաւատիկ կամեմքում եմ
մտցնել իմ տան ամենածածուկ միջնապալը, իմ հարէմը:
Գորանով չափիւր իմ հաւատարմութիւնն դէպի քո արու-
ետը»:

«Հնար եղածին չափ փոյթ կը տանեմ արդարացնել
ձեր բարի կարծիքն իմ մասին, փետեփալ տէր», պատառ-
խանեցի ես գլուխ տալով: «Արդեօք կը բարեհաճիք ասել
թէ ո՞վ է կարօտ իմ դարմանին»:

«Բարեկամ, ես մի մեծ վշտի մէջ եմ», անդադարձ ա-
բաւ նա հայդիւ լսելի ձայնով և իւր աչիւն դէմքի վերայ
ամենախորին ցաւ արտայայտելով: «Սրտիս ամենաթանգա-
ղին հատիկ, կարող եմ ասել այն միակ արարածն, որ ինձ
մօտիկ է— որդիս հիւանդ է, շատ հիւանդ: Մեր աղբի նա-
խապաշարումն եւրոպական բժիշկներին դէմ և վատ սովորու-
թիւնը՝ պառանկերի ձեռքով դարմանելու մեր կանանց և
մանուկներին, արդէն շատերն է զրաւել կիանքից մեր հա-

րէմի մէջ: Այդ աւանդական ակտին ես միշտ հակառակ էի,
բայց միայն այժմ եմ տեսնում դորա բոլոր վնասակարու-
թիւնն, երբ միակ սիրասուն որդիս էլ դորան զոհ եղաւ:
Գերեզմանի եզերքին հասցրին որդուս— ո՞հ փրկիւր նորան,
էֆէնդի: Փրկիւր նորան: Նստաւորէն կը վարձատրեմ քեզ,
եթէ դու կրողիս մահուան ճանգերից այդ աղնիւ որդը»:

Փաշան կնքեց այդ խօսքերն մի սրտագին հառաչոյն-
քով և գլուխը վայր կախեց: Նա դարձեալ անշարժ մնաց
արձանի պէս:

«Տարեք ինձ հիւանդի մօտ, ո՞վ տէր», համարձակուե-
ցայ ասել, ընդհատելով մեր լուրժինը: Փաշան ցնցուեցաւ,
ասելով թէ երազի միջից զարթելով, ծափ ծափի տուաւ և
հրամայեց ներս մտնող սպասաւորին՝ իմաց տալ հարեմում,
որ մենք գալիս ենք:

«Սակայն դեռ հարէմ չըմտած, ես կուզէի չայտնել
քեզ այն մտքերն, որ պաշարած էին ինձ փոքր ինչ առաջ»:
ասաց փաշան: «Գոյանից դու կըտեսնես, թէ որչափ զար-
հուրելի կարող էր լինել ինձ համար զաւակիս մահը»:

Նոյն րոպէին սպասաւորն չետ եկաւ և ձեռքերն կուրծ-
քի վերայ դնելով ասաց, թէ արդէն պատրաստ են ընդու-
նել օտարական բժշկին: Ահմէդ փաշան վեր կացաւ և նշան
աբաւ, որ իրան հետեւի: Մենք անցանք մի քանի նրբան-
ցներ և վերջապէս մտանք մի բարձրադաս սրահի մէջ: Փա-
փուկ դորդերի վերայ մեր ոտքերի ձայնը չէր լսվում: Շող-
շողուն աշտանակների վերայ տնկուած մոմերը մի հաճելի
մեղմ լոյս էին սփռում: Սրահի չորս կողմը մի լայն տախտ
էր կապած և ընդարձակ տարածութեան մէջ տեղում վեր-
մակներով ծածկուած մի տարօրինակ անկողին էր կանգնած
— գոյնգոյն քաւարանի, կատափաղի նման մի բան:

Ես կանգ առի և խուզարկող աչքերով իմ շուրջը նա-
չեցայ: Սրահն մարդիկներից ամաչի երեւեցաւ ինձ, բայց և
այնպէս լսում էի մի ինքնուրոյն շշնջիւն և շշնջոց: Ապա
թէ նկատեցի, որ սրմեղը թխադոյն վանդակապատեր ունե-
ին, նման այն պատերին, որոնցմով անջրպետվում է կանանց
կանգնելու տեղն հրէական սինագոգի մէջ: Բայց արդեօք
ի՞նչ բան կամ ո՞վ էր թաք կացել դոցա ետեկից: Հետադո-
տութիւնս ընդհատուեցաւ հիւանդի հեծեմանքով: Նա ար-
դէն զարթել էր, և փաշան նշան տուաւ ինձ՝ մահճին մօ-
տենալու: Նստելից մի վառած մօմ և առատ լոյս իջեցրի
հիւանդի վերայ: Ի՛նչ տեսարան: Զօլ մահճին մէջ պառկած
էր, կիտաճաւակ հոտ բուրելով, մի անկեղբայրան մարմին,
որի սնարքում երևում էր մի սիրուն, մօմի պէս դուրսաւ և
նիհար մարդկային դէմք խոշոր և սև աչքերով: Մի քանի
րոպէ շուրարած և սարսափած նաչեցայ նորա վերայ: Ի՛նչ
տանջանք կրած պիտի լինէր խելճ մանուկն այդ պա-
տանքների տակ...

«Դօկտօր, ինչո՞ւ ես լուռ: Ի՞նչպէս ես գտնում դորա
դրութիւնը», հարցրեց ինձ թշուառ հայրն պաղատական
ձայնով:

«Փաթաթոցների պատճառով չեմ կարանում լաւ տես-
նել հիւանդին», պատասխանեցի ես խոտորնակի, քանդի
հէնց առաջին հայեացքից տեսայ, որ հիւանդը գերաստի-
ճան հիւսման անյոյս վիճակի մէջ էր: «Արցանիկի որ հի-
ւանդապահները դորան մերկացնէին: Ապա թէ կը տեսնէնք,
թէ ի՞նչ պէտք կը լինի անել»:

Նա կամացուկ մի քանի խօսք ասաց: Յանկարճ մի քա-
նի կողմերից վանդակապատերն բացուեցան, և միանգամից
ներս մտան մի քանի քողապատ կանայք: Մեր կեցած սե-

նեակն ուրեմն չունաց ատրիումն նման մի մեջնալագը էր, որին կցվում էին Հարէմի մեկս խուցերը:

Ես խնդրեցի կանանց բոլորովին մերկացնել թշուառ պատանուին: Ընդգրկում էին մի մըմուկը լսելի եղաւ: Սա-կայն տիրոջ մի ակնարկին հէրիք էր, որ նաքա իսկոյն պա-պանծաւ էին և պաՀանջն կատարէին: Հետզհետէ Հիւանդի վերաջից Հանուեցան ասանի չափ օձաճարպի մէջ թաթա-խուած սաւառներ և վերմակներ, որոնք իրանց ժանտ հո-տով օդը թիւնաւորում էին: Անձն կոչանց փոքր առ փոքր յերևան եկաւ տառնեղիւ—տառնեղեք տարեկան դեղակաղմ պատանու Համարեա թէ կմտիք դարձած մի մարմին: Պա-Հանջիս Համեմատ բերին մի լապան ապք ջուր: Ես լցի ջրի մէջ մի աղբու հեղուկ, լուսնալ տուի չարչարուած և անհոգ-թողուած մարմինը կաղաւթից ջրի մէջ, Հեռացրի գարշահոտ կապերաներն և խնդրեցի, որ մաքուր ճերմակեղէն բերեն: Այս բոլորը նշմարելի կերպով թեթեւ թիւն տուաւ Հիւան-դին որ արդէն Հոգեվարքի մօտ էր: Նա սկսաւ առաւել Հանդարտ շունչ քաշել:

«Արդեօք փրկութեան յոյս կ'ուն: Ոհ, տաա—մայ: Ես տեսնում եմ, որ մերձաւորութիւնդ լաւ է ներգործում նորա վերայ», շշնջում էր Հայրը, անհուն սիրով դիտելով Հիւան-դին, որ էլ չէր ճանաչում նորան:

«Պէտք է սպասել, մինչև որ տեսնենք, թէ լինէ Հե-տեանք կունենայ լուսացումն, երբ Հիւանդը մի քանի ժամ քնէ և Հանդուստանայ», պատասխանեցի ես՝ նորոն միա-մտացնելու Համար: Սակայն շատ լաւ գիտէի, որ նորաբող-բոջ կեանքի վերջին ժամն արդէն Հասել էր: Ես կարգա-դրեցի մի զովացուցիչ խմիչք առ Հիւանդին, եթէ նորա չոր և տապալիսարշ շրթունքը ջուր խնդրէին: չետոյ կամենում էի Հեռանալ, ասելով, որ դարձեալ կը գամ մեկս առաւօտ:

«Անկարելի է, որ թողնես մեզ այժմ, դուկտոր», գոչեց վաշան Հրավառ աչքերով, երբ որ դուրս ելանք Հիւանդի-տենեակից: «Քո դէմքը մի չար բան է գուշակում, և ես ոչ ոք չունիմ, ոչ մի մարդկային հոգի, որին կարող լինէի Հա-ւատալ և ապաւինիլ: Մնացելը այստեղ, մինչև որ Հիւանդի վիճակը դէպի լաւ փոխարկուի կամ—ինչպէս որ Ալլահ իւր իմաստութեամբ տնօրինէ»:

«Ինչ որ անհրաժեշտ էր՝ պատուիրեցի, և ձեր կանաչ-քը, ողորմած տէր, անշուշտ լաւ կը խնամեն Հիւանդին, մինչև որ ես վերադառնամ», պատասխանեցի ես:

«Ես կանայք չունիմ: Իմ ամուսինն արդէն վաղուց մե-ռած է», Հաւաքեց փաշան: «Ես տեսած կանայքը, օտարա-կան, լոկ աղախիներ են, որոնց ձեռքում դաւախ այդ վի-ճակին Հասաւ Տեսնում ես, որ քեզ մնալ պէտք է»:

Մենք Հասանք նորա սենեակը: Նորեց ուղտաւորները սուրճ և նարգիլէ բերին: Մենք մի քանի ժամանակ լուռ մնացինք ծխելով: Ծուխի ամպերն ոլոր ոլոր սաւառնում էին դէպի վեր: Ահմէդ վաշան մտամուրթ թախծու-թեամբ մի քանի բոպէ շրջանակներին նայելուց չետոյ, դարձաւ դէպի ինձ և ասաց մեզմ ձայնով.

«Սպասաւորն ընդհատեց ինձ առաջ, երբ ես կամե-նում էի պատմել քեզ մի անցք իմ կեանքից, որ առնչու-թիւն ունի Հիւանդ դաւախի Հետ: Լսի՛ր այժմ»:

Հայրս մի գիտնական էր և նորա բարեկամներն էին իմաստուն մարդիկ, որոնց շրջանի մէջ ես էլ մանուկ Հասա-կից մի ջերմ սէր զգացի ուսման Համար: Ուստի փոխանակ անմիտ զբօսանքներ իտեկից ընկնելու, ինչպէս որ անում էին ընկերներս, ես սկսայ դիտութեանց մէջ դեգերել: Իմ վարժապետն և ամենամտերիմ բարեկամն էր Բաթուն—մի

վերին աստիճանի շնորհալի ուղէմա, որ իմ ուսման պատքը տեսնելով, անարգել թալ էր առնիւ ինձ արբելու գիտու-թեան անուպառ աղբիւրից: Սկսեւ ժամանակ, երբ մեր մէտ-րէպէներն աւանգած ուսումն էլ չէր գոհացնում ինձ: Ես սկսայ քրիստոնէական դրքեր և բարբերութեամբներ, սա-կայն չը կրցայ երկար հետեիլ սրտիս բերմունքին, պատճառ որ աշակերտութեան տարիներից չետոյ պարտական էի, հօրս կամքին Համեմատ, պետական ծառայութեան մէջ մտնել և սեփական տնտեսութիւն Հաստատել: Մեր կրօնը միան-գամայն մարդու աղատ կամքին է թողնում ունենալ այս-քան կամ տոնքան ամուսին: Արեւմտքի բարձր ու վարքը չարգելով, ես պժգում էի բաղմակնութիւնից: Ես սիրել էի մի գեղեցիկ, նորափթիթ Հայ աղջիկ: Նա է Հաճոյս իմ Խս-լամ ընդունեց և կինս դարձաւ, իմ միակ և պաշտելի կինը: Այս կնոջ կողքին ես գտայ ամեն բան, սրով արքայութիւն է դառնում երկիրս: պետական ծառայութիւնս էլ լիով չա-փով գնահատուեցաւ, առատօրէն վարձատրուեցաւ,—և ա-մենաբարձր պատիւների ճանապարհն արդէն բաց էր իմ առաջը: Լիովին երջանիկ դառնալու Համար ինձ պակասում էր միայն մի բան—այսինքն որ նախախնամութիւնը բարե-Հաճէր մի տեսանելի նշան, մի զաւակ, մի որդի պարգեւէլ մեր սիրտին:

Վերջապէս, շատ տարիներից չետոյ, երբ մենք արդէն Համարեա թէ Հրաժարուել էինք այդ տենչանքին Հասնե-լու յոյսից, մարգարէն Հաճեցաւ օրհնել իմ կնոջը:

Սրտիս ուրախութեան մէջ ես մանկանս ծննդից առաջ գնացի Մէկկա՝ երկիրպագանելու սրբազան պերեղմանին, գոհութիւն մատուցանելու Ալլահին անբաւ ողորմութեան Համար, պաշտպանութիւն Հացեւելու: Նորանից և կրկին տես-նելու իմ Հին բարեկամ և վարժապետ Բաթունին, որ մի ի-մամ էր դարձել այն ժամանակ: Նորա ասելով մարգարէի գերեզմանի մօտ դուշակութեան շնորհք էր իջել նորա վերայ: Ամեն կողմերից դուռնաբացուեց մարդիկ էին գալիս նորա մօտ ապագայի գաղտնիքը նորանից իմանալու Համար: ամեն մարդու բերան Հռչակում էր նորա Համբաւը:

Մեր տեսակցութիւնը սրտագին եղաւ և երկուստեք ցանկալի: Ես նորան պատմեցի իմ ուխտագնացութեան շար-ժառելին և աղաչեցի, որ նա իւր կանխատեսութեան ձիւ-քով գուշակէ ինձ տակաւին անձին դաւախի կեանքի ճա-կատագրին:

Մի տարօրինակ պատգամ կարդաց նա ջերմեռանդ ա-ղօթք անելուց և խորհրդաւոր պատրաստութիւններ տես-նելուց չետոյ: «Դու մի որդի կունենաս», բարեառեց նա, «որ ամեն մեղքից ազատ կը մնայ»:

Բերկութիւնս անսահման էր—մի որդի, և այդ որդին անբիւծ, և ես անօթ աչք ողորմութեան, ծնող աչք կատա-րեալ մաքուր մարդկային էակի: Արդեօք լինէ բան կա-տարելու Համար աշխարհ պիտի գար այդ մանուկը: Ար-դեօք նա իւր աղբի բարեբանը պիտի Հանդիսանար, իւր դա-րի պարծանքը, իւր Հայրենեաց փարոսը:

Այդ աւետիքով ոգևորուած, ես ուրախ դուարթ վերա-դարձայ դէպի տուն: Իմ տուն ժամանելուս նախորդ գիշերը կինս արդէն արձակուել էր: Նորածինն էր մի սիրուն, զօրեղ արու զաւակ: դուշակութեան առաջին մասը կատարուել էր:

Փաշան լուեց և խոր հոգեաց Հանեց: Երբ նա նստից վեր նայեցաւ, աչքերն թրջուած էին: «Ձերմ փափագս կա-տարուած էր, ես ունեցայ մի որդի», մըմնջեց նա, սակայն ինչ գնով, մի Ալլահ: Փաթիման, իմ կնոջ, մեռած էր: Յու-սուֆը միակ որդիս մնաց: Խեղճ Յուսուֆ, խեղճուկ Յու-

սուֆ: Եստ քան քաշեցի ես տասներեք տարեկների ընթացքում: Նրկար ժամանակ ես մտքովս անգամ չէի անցրել ծեր իմամին և նորա գուշակութիւնը: Նրբ Յուսուֆի Հիւանդութիւնն օրըստօրէ սաստկացաւ, ես նորեկ կարօտեցայ իմ վաղեմի բարեկամին և մի Հաւատարիմ սուրհանդակի ձեռքով նամակ առաքեցի նորան՝ խորհուրդ և աղօթք հաղցելով նորանեկ սիրասուն սրբուն Համար: Սուրհանդակս արդէն երեկ վերադարձած պիտի լինէր. ես դուր սպասեցի նորան և վերջապէս տեղի տալով քարտուղարին թախանձանքին՝ քեզ կանչել տուի. սակայն երբ մի ժամ առաջ քեզ հետ միասին Հիւանդի մօտ էի կանգնած և քո չարագուշակ լուսթիւնն օրըստ մօտալուտ մահն էր գութում, ես չանկարձ չլիջեցի բարեկամին Հին մարդարէութիւնն և վերահաս եղայ դորա մութ իմաստին: Փալլակի պէս արագ, պայծառ և տոկալի լոյս իջաւ մտքիս մէջ, մի լոյս, որ ամբողջ կեանքս պիտի ամապայնէ, ոչնչացնէ:

Տաճիկը ձեռքերն երեսին սեղմեց և Հեկեկաց: Ես չըկարացայ նորա խօսքերի իմաստը ըմբռնել և մինչ կամենում էի հարցմունք անել, ներս մտաւ մի սպասաւոր և արաբերէն մի բան ասաց իշխանին: Ահմէդ փաշան վերկացաւ և նշանով հրաւիրեց ինձ իրան Հետեւելու—մենք գնացինք Հիւանդի սենեակը: Կանայք, որոնք այժմ չուսահատութիւնեկ քողովներ էին, հոգեվարի մօտ գութնդնած ջան էին գնում իրանց շնչով նորա ձեռքերն և ոտքերը տաքացնելու: Հօր մօտենալը աննկելի նոքա ոտքի ելան և սկսան բարձրաձայն կախանել: Նա հրամայեց լուել: Ես բռնեցի պատանու կախ ընկած ձեռք. երակն այլ ևս կեանքի նշույլ չէր ցոյց տալիս—կործքը հաղիւ էր բարձրացում: Սթէ տղան առաւել կենսական ոյժ ունեցած լինէր, տախալին կարելի կը լինէր խելացի հոգատարութեամբ նորա օրերն երկարել, գուցէ և կեանքը փրկել. սովորական կացութեան փոփոխութիւնն այն ծայրագոյն ուժահատութեան վիճակում, սրի մէջ որ ես նորան դաւել էի, նորա վախճանը փութացրել էր: Այլ ևս մի խոր խոնջող շնչառութիւն, մի թեթեւ ցնցում—և նա մեռաւ: Մի գողոր ժպիտ լուսաւորեց նորա թմրած դէմքը: Սիրուն պատանին պառկած էր մի անթեւ հրեշտակի նման:

Հայրը բարձրագոյն լացով սիրական դիակի վերայ ընկաւ: Սրահը լցուեցաւ մարդիկներով, դառնազին վայ ու կոծով: Յանկարծ ողբերի ձայնը մեղմացաւ: Մարդիկ յետ քաշուեցան. փաշայի քարտուղարը մի ծերունի ներս բերաւ: Օտարականն մօտեցաւ Ահմէդին, աջը նորա ուսի վերայ դրաւ և նորան մի բառ փոփոսց:

Հէնց որ չարաբաստիկ հոյզն ալեւրին նշմարեց, խորշն վեր կացաւ. չքած տեղից և մի սոսկալի ճիչ հանելով, նորա վիշտ փարուեցաւ: Նկատը սփոփանքի խօսքեր ասաց նորան և դուրս արաւ նորան ննջեցեալի սենեակից:

Նոյն րոպէին քարտուղարն ինձ մօտեցաւ. «Պարոն դօկտոր», ասաց նա Փրանսէլէն, «խնդրեմ բարեհաճեցէ պատուօրի ետեկց դնալու. Ձեզ անկարելի է այլ ևս կանանց սենեակում մնալ»:

«Ո՛ր է այն օտարականն, որ այդպիսի աղբեցութիւն գործեց փաշայի վերայ», հարցրի ես շտապով:

«Նորա նախկին վարժապետն է—մի անուանի մարդարէ և իմաստուն մարդ: Սակայն աւանդ, որ շատ ուշ վերայ հասաւ», պատասխանեց քարտուղարն և հեռացաւ:

Ես գնացի սպասարի ետեկց, որ ձեռքում մի ջահ բռնած անցկացրեց ինձ մի քանի մութ նրբանցներ յիշով. վերջապէս նա տարաւ ինձ մի գրասենեակ, մի մոմ վառեց, ինձ

գլուխ տուաւ, և լռիկ դուրս ելաւ սենեակից, շառաչմամբ դուռը ետեկց գոցելով: Ես սոված էի, չոգնած, մէնակ—Բնչ պիտի անէի այս սենեակում: Գիշերն արդէն տեղի էր տալիս սուսօտեան արշալունին, որի գունատ նշույլն անախորժ մարտնչում էր առկաջձուռ մօմի դեղին լուսի հետ: Դարբանները շտաով պիտի բացուէին. ես կը ցանկայի տուն վերադառնալ—ստիպեց առանց բարե մնալիս ասաց ինձ մի ներքին ձայն: «Սպասէ՛ք փոքր Բնչ», եղաւ իմ մէնակսօտութեան հետեւանքը: Գիշերն վերայ մի Կօրան կար. ես սկսայ թերթտել դորան և մի քանի ժամանակ զբաղուեցայ ինքնուրոյն տառերն լուծելով, բովանդակութիւնը կէս թարգմանելով, կէս գուշակելով:

Ժամանակ անցնելուց յետոյ՝ ահհամբերութիւնս նորեկ սկսաւ քաղաքավարութեան դէմ կռուել: Ժամացոյցս նախեցայ, արդէն եօթն էր: Այս տեղ ներկայութիւնս աւելորդ էր. Առաւօտեան այցելութիւններս ժամն արդէն մօտենում էր. իմ խեղճ Հիւանդներն ինձ անհամբեր սպասում էին Փաշան. իւր սիրասուն օրդեկի մահաւամբ ընկճուած՝ երեւի թէ մռռացել էր նուաստիւ, և այդ բնական էր: Ես գլխարկս վերցրի և դրան փականը ճնշեցի. նա տեղի չըտուաւ: Վերտին գործ դրի. բարբ ոչոք նորան բանալու համար, բայց ի դուրանտարակոյս սպասաւորն ինձ գոցել էր, երեւի թէ իւր մեծի հրամանով. մարմնիս սարսուռ անքն: Գիշեր ժամանակ Վոսփօրի մէջ ձգտող մարդկային բովանդակութեամբ պարկեր, պետական դաւաճաններն ջարդելով փոշի դարձնող սանդեր և ուրիշ զոցա նման դարձելի պատկերներ կենդանացան խուճապած մտքիս մէջ:

Մթթէ տաճկական հասկացողութեամբ բժիշկն պարտաւոր է իւր գլխով երաշխաւոր լինել Հիւանդութեան բարե ելքի—Հիւանդի կենդանութեան համար: Ո՞րքէ անկական վայրագ կարողը նաև կապոյտ Դանուբի, հեղիկ Սալայի վերայ հետեւողներ ունին...

Այս ահաւել և մռայլ ցնորմունքներն միջոցին էր, որ դրան նիզը յետ քաշեցին. դուռը բացուեցաւ—ներս մտաւ փաշան: Նորա դէմքի վերայ ամէհի չուսահատութիւնը տեղի էր տուել մի սուրբ Հլութեան և հպատակութեան, նա աջս առաւ, դիվանի վերայ նստաւ. և ձեռքով նշան տուաւ, որ ես էլ նոյնն անեմ: Նկան սպասաւորներ և տուկ սկուտեղներով մի նուրբ նախաձառ դրին իմ առաջ, որ ես սկսայ, տանտիրոջ հրաւերից յետոյ, քաջօրէն վայելել:

«Ներքը, դօկտոր, որ ես քեզ մոռացել էի՝ այսքան ժամանակ», ասաց նա մեղմ ձայնով, որի մէջ դիշերուայ չուգմունքը տախալին թեթեւ թրթռում էր: «Թող ներք ինձ և մարդարէն, որ ես չանդգնել էի մանկական ստամբակութեամբ և բռնութեամբ ըմբոստանալ ճակատագրի դերադոյն վճռի դէմ: Ո՛հ, այժմ ես պարզ տեսնում եմ, թէ որ աստիճանի նանթը, միանդամայն և անմիտ բան էր մարդկային օգնութեան ապաւինելն և օրհասի դէմ ոգորելը: Իմ բարեպաշտ և դիտնական բարեկամս, որ փոխանակ գրով պատասխան տալու, անձամբ էր եկած այս գիշեր ինձ միթարելու համար, արդէն կանխառ գուշակել էր այդ, և ահա նա մի բառով շնորհեց ինձ Հլութեան հանգիստ, խեց անպատում ցալիս գիշատիչ խաչթը—խաչթն այն դառնակիկ իշտամբութեան, որ անում էի ինքն ինձ, անելով, որ գուցէ տենչալի օրդիս կենդանի կըմնար, եթէ նորա վերայ առաւել խնամք տարած լինէի: Այդ միտքը մի չար մեղք էր Աստուծոյ դէմ, որ իւր ամենագոր իմաստութեամբ միայն ան է թող տալիս, ինչ որ պէտք է կատարուի: Տեսնում ես, օտարական», շարունակեց նա տատկացող չուգմամբ, «դու

շաղկապներն ասում էր. «Դու կունենաս մի որդի, որ ամեն մեղքից ազատ կըմնայ: Այս մութ պատգամի մեայ լուծումն էր—մահ: Այս, իմ որդին պէտք է որ Հէնց այս գիշեր, իւր ծննդեան տարեդարձին մեռնէր. քանզի մեր հրօնի վարդապետութեամբ մարդս միայն տառնեմք տարեկան Հասակից է պատասխանատու դառնում իւր գործերի Համար Աստուծոյ առջև: Մինչև այդ ժամանակն նա անմեղ է, անգիտակ է և անպարտ: Իւրաքանչիւր մարդու վիճակն և ողորմանէ սահմանուած է անքնին խորհրդով: Օրհնեալ է Ալլահ, որ այդպէս է տնօրինել իւր իմաստութեամբ: Ընդունիր շնորհակալութիւնս կրօն աշխատութեանդ Համար, և որչափ քնա գէպի տուն»:

Այս ասելով փաշան ոտքի ելաւ և մեկնեցաւ սենեակից. այնուհետև իսկոյն եկաւ գիւնադպրին, ընձեռեց ինձ իւր տիրոջ անուամբ մի ծրար տոկի և առաջնորդեց ինձ դէպի լատար: Կարծես թէ երազի մէջ անցայ ինձ քաջ ծանօթ գետի միւս ափը: Դեռ լիովին նոր պատահած դէպքի տպաւորութեան տակ գտանուելով, ես Հարցնում էի ինքս ինձ—արդեօք մի առասպելական երկրից եմ յետ գալիս. անքան ոտստիկ էր աղբէր Հոգւոյս վերայ: Փատաղիքի թովչական զօրութիւնը: Ո՛հ աշխարհին ամեն փիլիսոփաներ, արդեօք գտած ունիք երբէք մի գիտական օրէնք, որ կարանար այնպէս միջթաբէլ և Հաշտեցնել մարդկային Հոգին, ինչպէս որ կոչը Հաւատը, նախասահմանութեան ուսումը: Սրբարեւ, եթէ ես Արեքսանդր չլինէի, կուզէի լինել Գիտնէն» (Gartenlaube.)

Փ. Վ.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՏԻԵԶԵՐԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ

Յովհաննէս Մարտին Շլայքը անուն գերմանացի կաթօլիկ քահանայն ոտեղծել է մի «տիեզերական լեզու» (լուսալիկ), որ արդէն Հինգ տարի է գոյութիւն ունի: Ամբողջ իւր կեանքը պէտքէն լեզուների ուսումնասիրութեան նուիրած լինելով, նա ծանօթացել է 50-ի շուրջ լեզուների հետ, որոնց մէջ մտնում են չինարէնը և Արիւիկայի և Աւստրալիայի զանազան բարբառները: Այսքան լեզուներ գիտենալուց յետոյ՝ նա փորձել է ստեղծել «լուսալիկ» կոչուած մի Համաշխարհային լեզու, որի վերայ աշխատել է քառասուն տարի: Իւր Հրատարակած տետրակների և ձեռնարկների մէջ Շլայքը ասում է, թէ բնաւ չէ կամեցել Հնարել այնպիսի մի լեզու, որ կարող լինէր մի միջազգային գրականական գործիք դառնալ, ինչպէս որ էր յունարէնը Հին ժամանակ և լատիներէնը միջին դարերում,—կամ թէ աշխարհում միջազգային լատերերութեանց մէջ գործածուող նոր լեզուներից մեկն տեղն անցնէ: Նորա նպատակն եղել է շատ առաւել Համեմատ և ընդ սովոր գործնական: Ինչպէս որ ամեն ազգի գիւնադէտները ժե. դարից սկսած իրանց բանակցութիւնների մէջ միայն մի լեզու են գործածում և յատկապէս Փրանսերէնը,—այսպէս էլ Շլայքը քահանայն ուղեցել է տալ ամեն ազգի ճանապարհորդներին և վաճառականներին մի Հեշտ և յարմար միջոց, որով նորա Հնար ունենալին թղթակցութեամբ աշխարհի առեւտրական տները հետ: Այժմ մի վաճառական մարդ, որ կամենում է գործ բռնել արտասահման

նի շրջանների հետ, պարտական է կամ ինքն ուսանել այս լեզուի օտար լեզուներ, կամ ունենալ այս լեզուի թարգմաններ և թղթակցներ: Դիցուք թէ այդ վաճառականը, Հաստատուն կամք և ձիրք ունենալով, կարող լինէր ուսանել եւրոպական լեզուները, որ մի առանձին դժուար բան չէ. բայց շատ դժուար և գրեթէ անհնարին է նոյն նպատակին հասնել, եթէ բանը դուր, օրինակ, Հնդկական, ջափոնական կամ չինական լեզուներին, որոնք իսպառ ուրիշ քերականական և բառադրական կազմ և ձև ունեն. այն ինչ երկրագնդի ազգաբնակչութեան երրորդ մասը չինարէն է խոսում: Առաւել դժուար վիճակի մէջ են գտնվում առեւտրական բանակցութիւնների նկատմամբ արեւելեան ազգերն, որովհետև նոցա Համար եւրոպական լեզուներ ուսանելն մի անշաղի ծանր գործ է:

Բոլոր այս խոչընդոտներն ըստ մեծի մասին կ'անհետանան, եթէ մի միջազգային լեզու հնարուի: Այն ժամանակ միևնույն առեւտրական լրագիրն կարող կը լինի մուտք գտնել աշխարհիս բոլոր վաճառաւազ կենդանիների մէջ. մի և նոյն առեւտրական տունը, որ ասենք Մոսկվայումն է,—Հնար կը ստանայ արագ և գիւրին Հաղորդակցութիւն ունենալու Լոնդոնի, Պէկինի, Եդուոյի, Մադրասի, Կ. Պօլսի, Թէհրանի և այլն հետ: Պարզ է, որ քաղաքակրթութեան այդ Հոգը զհնարէ շնորհիւ՝ իրարուց տարակալ, Հեռու և տարբեր ազգերի միւս մտային տուրեւումն էլ շատ կը հեշտանար գիտութեան, գրականութեան և արուեստների ասպարեկում:

Բայց որպէս զի այդ լեզուն նախնադի Հատկանալի և մատչելի լինէր ամենքին, որչափ մատչելի են երաժշտական խաղերն կամ թուաբանական ձևերը, անհրաժեշտ է, որ նա իւր կազմութեամբ վերին աստիճանի պարզ և հասարակ լինէր և առաւել Հեշտ ուսանելի, քան որ և է կենդանի լեզու:

Դէկարտ *) և Լէյբնից **) փիլիսոփաներից սկսած մինչև այս օրս շատերն են ձգտել այդ նպատակին իրագործելու, բայց նոցա փորձերն ոչ մի գործնական արդիւնք չեն ունեցել: Շլայքը քահանայն այժմ յօրինել է մի այնպիսի լեզու, որի ոչ մի բացառութիւն չունեցող և շատ տրամաբանօրէն սահմանուած քերականական կանոնները կարելի է ուսանել մի քանի ժամում: Այդ լեզուն ունի միայն մի Հոլով և մի—շատ պարզ—խոնարհումն. դասաւորութիւն (սինտաքս)—գրեթէ չունի. ածանցներն այնպէս հեշտ են, որ քերականութեան էական կանոնների հետ ծանօթանալուց յետոյ՝ կարելի է վերցնել բառարանն և իսկոյն անմիջապէս կազմել այդ լեզուով լինչ նախադասութիւն և կամենաս: Բառերն ըստ Հաճոյս կարելի է այսպէս կամ այնպէս դասաւորել,— և իմաստը չի փոխուի. այնպէս որ, օրինակի համար, մի Հայ, ուստ, չինացի և արաբացի, իւրաքանչիւրն իւր լեզուի բառադասութեան հետեւելով, կարող են միանգամայն Հասկանալի նամակներ գրել միմեանց ընդհանուր լեզուով, և մինչև անգամ խօսել իրար հետ.—վերջինս ի Հարկէ այն ժամանակ, երբ ամեն մէկը նոցանից բառական պաշար ունենայ վոլապիկի բառերից: Այսպէս ուրեմն վոլապիկին բնաւ ազգային բնաստութիւն չունի, վասնորոյ և կարող է իւրօք մի միջազգային լեզու դառնալ:

Ահա Շլայքի Հնարած լեզուի այդ յատկանիշներն էին պատճառ, որ Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Հոլլանդիայի և ուրիշ երկրների գործնական և գիտական մարդիկն ուղադրութիւն ընծայեցին նորան: Հռչակաւոր Մաքս Միւլլէրն խոս-

*) 1596—1650.

**) 1646—1716:

տովանում է վճարակի արժանիքն, և այժմ Եւրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի մէջ կան արդէն 52 ընկերութիւններ կամ կըլուեն, որոնց նպատակն է տարածել այդ լեզուն և նպաստել դորա ուսման: Շուտեւ Հիմնել է նա և „Wolapükabled“ անուն մի լրագիր՝ դէմ առ դէմ գերմաներէն թարգմանութեամբ (4 էջ «Արձագանք» զերբով), և այդ լրագրից լոյս են տեսել արդէն 52 Համարներ. մի ուրիշ լրագիր էլ նոյն լեզուով, բայց առանց թարգմանութեան, հրատարակվում է Բրեսլավի մէջ:

Վճարակի ուսումն քաջալերելու նպատակով Շուտեւ տալիս է այդ լեզուի ուսուցչի դիպլոմ ամեն մէկին, ով որ կը գրէ 10 էջ ունեցող մի անտիալ շարադրութիւն. մինչև այս օրս նա բաժանել է 170 այդպիսի վկայագիր:

Շուտեւի գերմաներէն յօրինած քերականութիւնն արդէն չորս անգամ լոյս է տեսել. վճարակ գերմաներէն բառարանն ամփոփում է իւր մէջ առաւել քան 12,000 բառ. Համառօտ քերականութիւններ—իւրաքանչիւրն 4 փոքրիկ էջերի վերայ— յօրինուած են 17 լեզուներով. դոցանից մինն էլ ռուսերէն է: Վերջինս Հեղինակներն են Ֆէլլին (Լեֆ-լեանդիա) գիմնալի տեսուչն Ֆ. Վոլդման և նոյն գիմնալի ուսուցիչն՝ Ա. Սլէֆօքտ: Վերջապէս պրոֆեսոր Կերկօֆուն էլ, որ Վճարակի ուսուցիչ է Փարիզի առեւտրական դիտութեան ամենաբարձր ճեմարանում, նորերս Հրատարակեց մի Փրանսերէն դրքուի, որի մէջ զմագրում է Վճարակի ծագման պատմութիւնն և այդ լեզուի քերականական կանոնները: Այժմ նա տպում է մի «մեթոդաւոր դասընթաց» Հանդերձ Վճարակ-Փրանսերէն բառարանով: Վճարակի տարածման Համար առանձին եռանդով աշխատում են մանաւանդ հոլլանդացիք, որոնք արդէն հրատարակել են այդ լեզուով մի քանի գիրք և ի մեջից այլոց Լէստինգի «Մինա Փօն-Բարնհէյմ» դրամայի թարգմանութիւնը:

Ի Հարկէ այս բոլոր ջանքերի արդիւնքն և դոցա գրեւորատուների շրջանը տակաւին շատ փոքր է. ինչքան էլ Հեշտ լինէր տիրել Վճարակին, դարձեալ ամեն մարդ դժուարանում է յանձն առնել նորա ուսումնասիրութեան աշխատանքը, քանի որ դեռ Հնար չը կայ խօսչն մի օգտակար գործածութիւն անել նորանից: Իւրաքանչիւր ոք աւտում է—և ոչ յանկրաւ—«եւր ուրիշները սովորեն, այն ժամանակ ես էլ կը սկսեմ սովորել»: Իսկ այդ «ուրիշները» թիւն դեռ խիտ շատ է: Փարիզի աշխարհահանգիստում, որ լինելու է 1889 թ., վճարակագէտները պիտի գումարեն մի ժողով, և այն ժամանակ դուցէ Շուտեւի արած զեռի ճակատագիրն որոշուի. իսկ այժմէն դժուար է անել—արդեօք կ'ունենանք դա մի ապագայ, թէ կ'անհետանայ, նման ուրիշ շատ գաղափարների, որոնք Հնար չեն գտել ճանապարհ բանալու դործնական աշխարհի մէջ:

Այդ գիտի վերաբերեալ որ և է տեղեկութեան Համար պէտք է դիմել «Շուտեւեան տիեզերական լեզուի կենդրոնական գրասենեակին» ի Կոնստանց (Zentral Bureau der Schleyer schen Weltsprache. A. Moriell, in Konstanz, Baden), որ և առաջում է ցանկացողներին տիեզերական լեզուին նուիրուած ամեն մի երկաթեւթիւն: (Недѣля).

Փ. Վ.

Խմբակի-Հրատարակիչ ԱԲԳԱՐ ՅՈՎԱՆՆԻՍԵԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՐԴԵՀԻ ԴԷՄ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆԸ, Հիմնուած 1835 թուին, պատու ունի խոնարհաբար խնդրել այն բոլոր անձանց, որոնք կրանց անշարժ կալուածքները ապահովել են կամ ապահովութիւնը նորոգել են նորերումս վախճանուած գլխաւոր Ագենտ Փոմա Աւետիշ Պեպլինսկի ձեռքով, բայց տակաւին չեն ոտարցած Համապատասխան ՊՕԼԻՍՆԵՐԸ կամ նորոգեալ վկայականները, դիմել այսպիսիները ստանալու Համար Թիֆլիսի մէջ Ընկերութեան նոր նշանակուած գլխաւոր Ագենտ պ. Իվան Զուրաբովից Մերկուրեանին: Իսկական վկայութիւնը կ'յանձնէ նա ժամանակաւոր ստացականների փոխարէն:

(3—1)

Պատրաստվում է տպագրութեան Համար և առաջիկայ 1886-ին լոյս կը տեսնի

«Ն Ա Ի Ա Կ»

Պատկերադրք ծաղիկադ

Փոքր և մեջին Հատակի ընթերցանութեան Համար: «Նաւակը» կազմած կը լինի երեք Հատորից, իւրաքանչիւրում 200 մեծագիր երես. ուրեմն՝ «Նաւակը» կը ներկայացնի իրենից 600 մեծագ. երեսներից կազմած մի շքեղ հրատարակութիւն:

«Նաւակ»-ի առաջին Հատորը լոյս կը տեսնի տարուայ սկզբին, երկրորդը՝ միջին և երրորդը՝ տարուայ վերջը:

Վաղորօք ոտորագրողների Համար ճանապարհածախսով 3 ռ. է, իսկ հրատարակուելուց յետոյ կարժենայ 5 ռ.:

«Նաւակ»-ի իւրաքանչիւր Հատորը բովանդակութեան կողմից, երեք մասի է բաժանվում.

1. Ձանազան վէպիկներ, պատկերներ, ճանապարհորդութիւններ, մեծ մարդկանց կենսագրութիւններ, ժողովրդական աւանդութիւններ, բանաստեղծութիւններ և այլն:

2. Գիտութեան վերաբերեալ յօդուածներ—գլխաւորապէս բնագիտական:

3. Զուարճալիք-անեկդոտներ, մանկական խաղեր ևն: Ինմել կարելի է հետևեալ Հասցեով՝ Тифлисъ, Садовая ул., д. Парумбегова, Габріелю Зурабовичу Мирзоеву. Նոյն իսկ Հասցեով կարելի է ուղղել և նիւթերը տրւալ գրութեան Համար: Անձամբ կարելի է տեսնուել ամենայն օր ժամը 5-ից մինչև 6-ը ճաշից յետ:

ԼՈՅՍ ՏԵՍՍԻ

Ա Վ Տ Ի Ա

պատմական վէպ

ԹԵՐԳ. ԳԻՆՏ ԲԵՆ. ՄԱՆԵՆՆՅԱՆ.

Վաճառվում է Կենդրոնական գրադառաւոնոցում և թարգմանողի մօտ Ներսիսեան դպրոցում:

Գինն է 50 կոպ.

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 19 Октября 1885 г.

Типография И. Мартиросианца.